

Boris Golec

“LE TEGA JE URŽOH
JOŽEF CESAR TA,
BOG DEJ, DE BI BIU
SKOREJ EN DRUGI...”

*(Ne)znano slovensko pesništvo od smrti Marije
Terezije do dunajskega kongresa*

Družbenokritične verzifikacije, četudi brez posebnega protidržavnega ali protirežimskega predznaka, posebej pa take, ki jih uradna literarna kritika iztekajočega se stoletja ne bi opredelila kot zveličavne pesmi upora in napredka, ampak prejkone kot plod nazadnjaških pogledov, resnično niso tista pesniška zvrst, s katero bi se v preteklosti posebej izdatno polnili (legalni) slovenski tiski. Ob svojem času, kar nenazadnje velja za sleherno dobo, je vsaka naravnost izstreljena puščica že pri strelcu samoumevno vzbudila dovolj pomislekov glede posledic takšnega početja. Pikre, satirične, zabavljive in kljubovalne rime tako največkrat niso šle k stavcu, temveč v najboljšem primeru iz enega prepisa v drugega. Ostajale so na ravni rokopisne, spričo omejene naklade nagli pozabi in izginotju podvržene “kripto-poezije”. Slednji so okoliščine že tako precej manj naklonjene kot pesnitvam, ki so mogle in smele zagledati luč sveta tudi v tiskani obliki. Tembolj so uničenju podvrženi rokopisi brez nujno potrebnega cenzorskega ali avtorjevega blagoslova glede primernosti za tuje oči.

Verzifikacija kritičnih vsebin, zlasti če ni na umetniški višini, more vrhu vsega tudi pri ciljnim bralstvu sprožiti odklonilen, celo prav nasproten učinek od pričakovanega. V človeški in oblastnikovi naravi je namreč, da uho raje prisluhne pohvali, čeprav prisiljeni, kot kakršni koli graji, pri čemer mu še posebej nista pogodu golo tarnanje in kritiziranje. Bolje se godi hvalni-

cam, ki, četudi skoraj neizogibno vsaj v podtonu naperjene zoper nekoga ali nekaj, običajno slavijo “persono grato” oziroma tisto, kar je po merilih oblasti (še) primerno opevati s pohvalnimi besedami; kar po pravilu pa utonejo v pozabo, brž ko izgubijo na aktualnosti.

Starejše slovenske rime, ki so se, nabrane iz raznih logov, znašle v zbirki *Zgodovinski zapiski* v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu,¹ bi mogli v vsebinskem pogledu uvrstiti v razmeroma širok spekter pesniških zvrsti - od slavilne državniške poezije do jedkih in satiričnih družbenokritičnih verzifikacij. Pri skupaj vsaj ducatu zbranih pesmi različnih avtorjev, nastalih v razponu od poznobaročne do predmarčne dobe, gre poleg tega za opazne razlike v umetniški in estetski ravni. Sodbo o tem prepuščamo literarnim zgodovinarjem, pred katerimi bo tudi naloga umestitve priobčenih besedil v okvir sodobnega slovenskega pesniškega ustvarjanja. Na tem mestu želimo zgolj opozoriti na neznana oziroma ma-

¹ NŠAL, ŠAL/*Zgodovinski zapiski*, fasc. 10, *Stara slovenska pesniška in prozna besedila od 17. do 19. stoletja*. - Videti je, da je večino besedil nabral France Pokorni, škofijski arhivar v obdobju 1911-1940. Zbirko *Zgodovinski zapiski* je uredila s. Mateja Gorišek nekako med letoma 1971 in 1978, pri čemer je zagrešila grob spodrseljaj, ker ni upoštevala niti proventenčnega principa niti ni zabeležila, iz katerih fondov in zbirk je dokumente združila v skupni fascikel. - Po informaciji dr. Franceta M. Dohmarja, vodje Nadškofijskega arhiva v letih 1978-1987, v *Ljubljant* 10. 12. 1999.

lo znana pesniška besedila svetnega značaja in posebej na njihovo vsebino, čeravno bi prav tako kazalo nameniti besedo ali dve nabožnim verzifikacijam, primerom uradne slovenščine iz 17. in 18. stoletja ter drugim, povečini mlajšim pesniškim in proznim besedilom iz zbirke Zgodovinski zapiski, med katerimi je tudi nekaj redkih tiskov.² Omeniti velja predvsem na Prešernov rokopis Nebeške procesije, spotakljive satire iz leta 1845, ki se je v rokopisni obliki brez avtorjevega imena širila po Ljubljani in zaradi katere je imel pesnik baje celo težave s policijo.³

Zgornjemu naslovu in časovnemu razponu ustreza šest pesniških besedil, nastalih v razburkanem času od smrti Marije Terezije do dunajskega kongresa, ko sta slovenske dežele temeljito zaznamovala zlasti razsvetljeni absolutizem in francoska vojaško-politična sila, ki je na bajonetih prinesla že močno prekvašene pridobitve meščanske revolucije. Poleg prve značilnosti, obravnavanja sodobnih dogodkov in razmer, povezuje verzifikacije še druga, za večino skupna lastnost. Razen pri najmlajši, t. j. tiskanem slavilnem letaku v čast papeža Pija VII., gre namreč za rokopisna besedila, kar niti malo ne preseneča. Med njimi namreč vsaj štiri ne bi bila pogodu cenzuri, od tega še zlasti ne dve starejši, pri čemer bi si avtor enega od njiju nedvomno nakopal nemajhne težave zaradi neposredne kritike cesarjeve osebe in njegove politike. Ni torej čudno, da ni podpisan noben pisec, da je datum nastanka zabeležen pri eni sami pesmi in da je najbolj spotakljiva med njimi ohranjena v sicer datiranjem, vendar desetletje mlajšem prepisu. Veči-

² *Kaže, da doslej nista bila znana tiska neznanih avtorjev: "Franzu I. Titu vojimu lvaleshna Emona" in "Franzu I na himu vitlimu Ze arju ozhetu iblanskimu in Karolini na hi vitli Ze arizi o petimu prihodu v Ilirijo". Prva pesem je nastala nedolgo po ljubljanskem kongresu 1821, druga pa leta 1830. Pogrešamo ju v Simoničevi Slovenski bibliografiji, v kateri sicer najdemo dve sorodni pesnitvi Mihe Kastelca ob obisku cesarskega para in v čast cesarju iz leta 1829 (Dr. Franc Simonič, Slovenska bibliografija, 1. del: Knjige (1550-1900), Ljubljana 1903-1905, str. 374). Mlajša, objavljena istega leta v časniku Illirisches Blatt, je wrščena tudi v antologijo slovenskega slavilnega pesništva (Marjan Dolgan, Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske slavilne državniške poezije, Ljubljana 1989, str. 45-46).*

³ *Prim. spremno besedo A. Slodnjaka v: Poezije Doktorja Francéta Prešerna, Ljubljana 1952, str. 288. - Rokopis v Nadškofjskem arhivu Ljubljana je od objavljene verzije krajši za eno kitico, namesto začetne letnice "Osemnajst sto in petero leto gre čez trideset" pa nosi letnico nastanka (po Kidriču) "petero leto gre čez štirideset". Posebnost je tudi pesnikov lastnoročni podpis, medtem ko se rokopisu pozna, da je nekatere dele namesto pesnika pisala druga roka.*

na obravnavanih pesniških poskusov torej v svojem času ne bi bila deležna priznanj in pohval. Spričo povedanega bi jih mogli označiti za rokopisno "kripto-poezijo" prigradnega oziroma satiričnega značaja. Od takšne oznake odstopata panegirik ob smrti Marije Terezije in tiskana pesnitev v čast vrnitve Pija VII. iz francoskega ujetništva v Rim, hvalnici, ki hkrati zaznamujeta kronološki začetek in konec nastajanja izbranih besedil.

Pesnitve objavljamo v izvorni obliki in transliteraciji v moderni slovenski črkopis, pri čemer karseda ohranjamo izvorni zapis glasov ter razrešujemo nekatere manj znane izraze. Kolikor vemo in smo mogli ugotoviti, sta bili doslej objavljeni samo dve od obravnavanih pesnitev, obe prvič že pred dobrim stoletjem v literarni reviji. Poslej sta se njuna naslova sicer pojavljala v pregledih slovenske književnosti in doživela objavo v drugi različici, medtem ko ju je zgodovinska stroka, kot se zdi, povsem prezrla, čemur gotovo ni v prvi vrsti botrovala njuna neprikrito "protirazsvetljenska" vsebina. Spričo anonimnosti vseh obravnavanih pesmi se srečujemo z nemajhno težavo ugotavljanja avtorstva ali vsaj približnega kraja nastanka, kar še dodatno otežuje dejstvo, da v arhivski zbirki ni zabeležena provenienca gradiva. Nekatera besedila je bilo s pomočjo objavljenih podatkov o najdbi in iz vsebine drugih verzifikacij kljub temu mogoče hipotetično locirati na določeno območje.

Nastanek dveh verzifikacij, med njimi najstarejše - pesmi ob smrti Marije Terezije -, bi lahko s pridržki postavili v Vodice nad Ljubljano, saj je v istem pesniškem zvezčiču tudi pesnitev z naslovom *Od vodiške fare*. Slednja, čeprav ne v celoti, je skupaj z verzifikacijo *Pesem Od reuneh zhafsou Sedaineht Leit* zapisana še v eni knjižici, tako da lahko govorimo o dveh vodiških pesmaricah. Seveda pa sta mogli pesnitvi o Mariji Tereziji in o "revnih časih" priromati v obe pesmarici iz starejših predlog, nesporno nastalih v osrednjem slovenskem prostoru. Vsebinska zgodnejše pesmarice, knjižice malega formata z odtrganimi platnicami in brez prvih listov, je denimo izpod peresa različnih zapisovalcev oziroma prepisovalcev nastajala kakšni dve desetletji,⁴ našla

⁴ *Uvaja jo žalostnka ob smrti Marije Terezije, aktualizirani popravki v pesmi o sv. Frančišku Ksaveriju kažejo na čas Ilirskih provinc, nakar sledi še več svetnih in nabožnih pesnitev.*

⁵ *ARS, Zbirka rokopisov, 82 r, rokopis s pesmimi iz prve tretjine 19. stol., fol. 10-11.*

Cesar Jožef II. (Pokrajinski muzej Celje)

pa se je tudi starejša različica pesmi o "revnih časih", zapisana v Železnikih.⁵ Glede identifikacije piscev ni na voljo ničesar oprijemljivega; tudi primerjava sodobnih rokopisov duhovnikov v matičnih knjigah vodiške župnije z rokopisi v pesmarici namreč ni dala nikakršnih rezultatov.⁶

Starejšo vodiško pesmarico uvaja elegija ob smrti vladarice: *Pesem na Smert Marie Theresie Rimske zesarize*, spesnjena nedolgo po cesari-

Pesem na Smert Marie Theresie Rimske zesarize

1.
Sdei se jokei Nemska Dushella
Sdei pokri ta zherni Shlar.
Sdei fi ti nekei Sgubila
nadobifh nasai nigdar.
Jokei Dunej sa tojem osidjam
ena Mat na parah Leshi
je Theresia is jimenam
tamkei Slatku v Bogu spy.

⁶ NŠAL, ŽA Vodice, R 1770-1784, R 1784-1797, R 1798-1834.

čini smrti (29. novembra 1780). Vsebinsko je pesem povezana z dvema hvalnicama v čast umrli cesarici, Devovo in Vodnikovo, objavljenima v prvem slovenskem pesniškem almanahu *Pisanice od lepeh umetnost za leto 1781*,⁷ po katerem se je mogel zgledovati tudi neznani avtor naše pesnitve.

Tako Dev kot Vodnik sta v primerjavi z našim Anonimom bistveno bolj pesniška, lirična in metaforična, medtem ko se Anonim zadovolji z alegoričnim opisom cesaričine smrti, pogreba, odhoda njene duše v večnost in pokojničnih zaslug na karitativnem in cerkvenem področju. Vsebinska plat verzifikacije v anonimnem piscu slejkoprej odkriva svetnega ali redovnega duhovnika, ki mu sicer dokaj dobro teče prestopna rima, upesnjena v sedmih osmerovrstičnih kiticah. Opaziti je tudi nekatere značilnosti dolensko-notranjskega govora, denimo pri besedah *slatku, koku, zvezda, kulk, svejt*. V primerjavi s prvakoma slovenskega svetnega pesništva je tu precej ubornejši besedni zaklad, v katerem ne manjka adaptiranih germanizmov, vzeti iz ljudske rabe. Med stičnimi točkami s pesnitvama v *Pisanicah* gre izpostaviti naslavljanje pokojne cesarice z osebnim imenom. Devov "Mile pogovor" govori na treh mestih o *Tereziji* in na treh o *Rezi*, Vodnikovo "Krajnske modrine žalovanje" pa uporablja poleg teh dveh oblik še pridevniški *Terezni* in *Rezno*. S še nekoliko bolj poudarjeno ljudskimi imeni: *Terezja, Treza* in *Reza* imenuje cesarico Anonim, čigar muza poje manj izbranemu občinstvu.

Pesem na smert Marije Terezije rimske cesarice

1.
Zdej se jokej, nemška dužela,
zdej pokrij ta černi žlar*,
zdej si ti nekej zgubila,
na dobiš nazaj nikdár.
Jokej Dunej, za tojem ozidjam
ena mat na parah leži,
je Terezja iz jimenam,
tamkei slatku v Bogu spi.

/* tančica/⁸

⁷ A. F. Dev, Mile pogovor med Dunavo, inu Savo pod Welem gradam od smerte Marie Teresije svitle Zesarize itdr. (*Pisanice od lepeh umetnost 1781, faksimile Ljubljana 1977 (Monumenta litterarum slovenicarum 14)*, str. 80-88); V. Vodnik, Krajnske modrine shalovanje nad smertjo Marie Teresije premudre zesarize itdr. (*Istotam*, str. 91-97).

⁸ Iz nem. Schleier.

2.

Josheph tamkei more gledat
 koku Mati omedli
 Sdei she on nio vidi vmirat
 oh! koku on ostermy
 Ktera mu je pomagala
 de on Sdei na thron Sedi
 ktera mu je Shivleina dala
 ta Sapira Sdei ozhy

3.

Kai jest videm, kai Sagledam
 kda nek tamkei v´ Zhernem gre
 Ah! ti shalost sa pogrebam
 Joseph je in tozhi Souse:
 tez´ o Purgar obshalvati
 kyr Mater v´ Semlo nefso
 per tem grobu je jokati
 Sdei jo vezh nasai nabo

4.

Fronz ji miga v´ Syon
 kyr fe ta Sveisda Svetli
 Semkei k´ meni pridi, prav´ on
 kyr fe Brumnost vefseli
 tam bo Sdei Theresia Shvela
 ta østerraicharsko zír
 Bo na glavi Krono jimela
 Bo Kralvala v´ eno myr

5.

Govorite vi vdove
 Kai je strila Tresa vam
 govorite vboge reve
 Ko kulk fte nefhli pomozh tam
 Spetali, Klostri, Boshie veshe
 Ktere tu in tam stoje
 Kar so dobil gnad od Rese
 /kar?/ vednu vfsakatermu je.

6.

Nafha Proshna ni Samogla
 derfhat Treso vezh nasai
 Smert nagre od tega vogla
 od Smert Teresia ni vezh frei
 Bog jo ozhe kfebi vfeti
 deb ji Dav da firstov Lohn
 od Trupla Dusho Lozhiti
 de pred pride pred nega Thron.

2.

Jožef tamkej more gledat,
 koku mati omedli,
 zdej že on njo vidi umirat,
 oh! kokú on ostermi.
 Ktera mu je pomagála,
 de on zdej na tron sedi,
 ktera mu je živléjna dala,
 ta zapira zdej oči.

3.

Kaj jest videm, kaj zagledam,
 kda nek tamkej v černem gre,
 ah! ti žalost za pogrebam
 Jožef je in toči souze:
 tec´, o, purgar, obžalvati,
 kir mater v zemlo nesó,
 per tem grobu je jokáti,
 zdej je več nazaj na bo.

4.

Fronc jim miga v´ Sion,
 kir se ta zvezda svetlí:
 "Semkej k meni pridi," prav´ on.
 "kir se brumnost* veseli."
 Tam bo zdej Terezja žvela,
 ta esterajharsko cir*,
 bo na glavi krono jimela,
 bo kralvala venomir.

/* pobožnost/⁹/* okras Avstrije/¹⁰

5.

Govorite, vi vdove,
 kaj je strila Treza vam,
 govorite, vboge reve,
 ko kulk ste nešli pomoč tam.
 Špetali, klostri, božje veže,
 ktere tu in tam stoje,
 kar so dobil gnad* od Reze,
 vednu vsakatermu je.

/* milost/¹¹

6.

Naša prošna ni zamogla
 deržat Trezo več nazaj,
 smert na gre od tega vogla,
 od smert Terezja ni več fraj*,
 Bog jo oče k sebi vzeti,
 deb ji dau ta firštov lon*,
 od trupla dušo ločiti,
 de pred pride pred nega tron.

/* prosta/

/* knežje (vladarsko) plačilo/¹²⁹ Iz nem. Frommheit.¹⁰ Iz nem. Zier, Zierde.¹¹ Iz nem. Gnade.¹² Iz nem. Fürsten-Lohn.

7.

Dergazh b´jemou od tebe peti
 Ah ty Svetla vaivodna
 Tojo Shlachtnust Semkei Steti
 Ktero tebi Zev Sveit da
 Al kyr je she v´meni gmira
 v´shalost spreobrazha Dan.
 Nei j en drug Leto pogmira
 jest pa gredem sdei na Stran.

Nadaljnja pesniška besedila v starejši vodiški pesmarici so nabožne vsebine in nosijo pečat drugih rok. O natančnem času njihovega nastanka je moč zgolj ugibati, saj je kronološko opredeljivejša edinole *Peifsem od Svetiga Franc: Xaveria*, ki v deveti kitici omenja vojskovanje s Francozi. Nastala je očitno med ali kmalu po drugi francoski zasedbi naših krajev leta 1805, ko je "Francoz ... spet (!) z vojsko se k nam pervlekou" in "žuga, da bo z močjo vse k sebi potegnou". Ob času tega zapisa "mladenče v žoud lové", vsi ljudje pa tožijo nad davčno obremenitvijo. Gre za edino kitico posvetne narave in z omembo sodobnih dogodkov, kar je isti pisec nekaj let pozneje še aktualiziral s popravkom, ki se očitno nanaša na čas francoske zasedbe med letoma 1809 in 1813. Francoz je namreč "dužele, kralestva na nič postavov", "mladenče pomori/l/", vse ljudi pa sam obremenil z davki: "obaša vse ljudi čez silo od daukov". S takšno kritiko zasedbene oblasti kajpak ni bilo moč nastopiti v javnosti. Če je bila prvotna različica verzifikacije sprejemljiva v brambovskih časih prvega

Peifsem Od reuneh zhafsou Sedainei Leit

1.

O ti Shalost prevelika
 Ti fe namorefh isretzht
 zel od nobenga zhloveka
 kyr fi velika prevezh.

vfsake Sorte te nadluge
 Sledniga sdei stiskajo
 kam fe zhmo diat srote vwoge
 zhe Skorei najenajo.

2.

Zaite nekdei prerokvane
 od Stareh, Sdei jimamo
 peimo, fo diali, pred v´Jame
 preden jeh dozhakamo:
 Kar se bo hudga godilu
 zhevlam napervoshimo

7.

Dergač b´jemou od tebe peti,
 ah, ti svetla vajvodna,
 tojo žlahtnust semkej šteti,
 katero tebi cev svejt da
 Al kir je še v meni gmira*, /* gmir: od gmerati = trajati/
 v žalost spreobrača dan,
 nej j´ en drug le-to pogmira*, /* dovršno od: gmerati/
 jest pa gredem zdej na stran.

desetletja 19. stoletja, je spremenjeno besedilo v dobi Ilirskih provinc ostalo v piščevem predalu kot skrivno nabožno-posvetno branje, kolikor ni sploh nastalo šele po letu 1813.

Pozneje kot Frančiškovo pesem je druga roka v vodiško pesmarico zapisala obsežnejšo žalostinko nad tegobnimi časi, 15-kitično *Peifsem Od reuneh zhafsou Sedainei Leit*, ki je po nastanku brščas nekoliko starejša od pesmi o sv. Frančišku in ni bila napisana neposredno v pesmarico; na začetku drugega dela prve kitice namreč nalletimo na pomotoma zapisano in prečrtano besedo "cajte", le-ta pa nato uvaja drugo kitico in priča, da gre za prepis iz starejše predloge. Nekateri jezikovne poteze kažejo na pisca z dolensko-notranjskim narečjem, npr.: *lejt, lejta, svejt, kdur tu sliši, pomuč, muč, nadluge, bulš, povej*. Naslednja verzifikacija v pesmarici, *Od vodishke Farre*, ki jo je zelo verjetno pisala ista roka, pa denimo zveni veliko bolj gorenjsko, saj je na Gorenjskem tudi nastala.

Pesem od reuneh časov sedajneh lejt

1.

O, ti žalost prevelika,
 ti se na moreš izrečt,
 cel od nobenga človeka,
 kir si velika preveč.

Vsake sorte te nadluge
 sledniga zdej stiskajo,
 kam se čmo djat srote vboge,
 če skorej na jenajo.

2.

Cajte* nekdej prerokvane
 od stareh zdej jimamo,
 pejmo, so djali, pred v´jame,
 preden jeh dočakamo:
 Kar se bo hudga godilu,
 čevlam na pervošimo,

/* časi/

zhe fe Bog nabode vsmilov
Gorje Rodu našhimu.

3.

Sveit fe Mozhnu prebrazhuje
S´ vero navarnu Stoji,
Zerkov fe sabftoin bojuje
vřsak verje, kar fe mu Sdy.

Fouřh navuki, Kezarije
fe fejejo sdei poufod
Andochti fo Sdei norzhije
Bogu slushnost vfem na pot.

4.

Ludja fo fe tok Spazhili
de jem je she mal´ verjet´,
na to Shlehtnu obernili
tok´ Gospoda Koker Kmet,

Zhlouk Zhloveku nasavupa
Sofsed je Sofsedu vouk
Tovarřha Tovarřh obrupa
pravizhen je malkter Zhlouk.

5.

Kyr be eden Kumei shivov
fe jeh nagnede deset
al´ keb´ eden Shrezho vidov
per drugmu mu v´jide Spred

Pifhe kfe Svali s´lepine
vei vezh, ket Stara Kokuřh
tok otroz´ nifo droftine
bulřh´ ket en poredni mořh.

6.

Al peite v´ te Sodne Hiřhe
koku fe Srotam godi
Reuni Kmet pravize jifhe
nameřt te Ferwaifs dobi

Nei pride Kdur Kamer ozhe
Svei shalořtne zaitenge
tud´ nam ni prebit´ mogože
vřsake Sorte Straffenge.

če se Bog na bode vsmilov,
gorje rodu našimu.

3.

Svejt se močnu prebračuje,
z vero navarnu stoji,
cerkov se zabstojn bojuje,
vsak verje, kar se mu zdi.

Fouř navuki, kecarije,* /*napačni nauki, krivoverstva/¹³
se sejejo zdej pousod,
andohti* so zdej norčije, /*pobožnost/¹⁴
Bogu služnost vsem na pot.

4.

Ludjá so se tok spačili,
de jem je že mal verjet,
na to žlehtnu* obernili,
tok gospoda, koker kmet.

/* hudobno/¹⁵

Člouk človeku na zavupa,
sosed je sosedu vouk,
tovarř tovarřa obrupa,
pravičen je malkter člouk.

5.

Kir be eden komej živov,
se jeh nagnede deset,
al´ ke b´ eden řrečo vidov,
per drugmu mu v´jide spred.

Piře, k´ se zvali z lepine,
vej več ket stara kokuř,
tok otroc niso droftine,
bulř ket en poredni moř.

6.

Al, pejte v te sodne hiře,
koku se srotam godi,
reuni kmet pravice jiře,
nameřt te fervájs* dobi.

/* ukor/¹⁶

Nej pride kdur, kamer oče,
zvej žalostne cajtenge*, /*novice/¹⁷
tud nam ni prebit mogoče
vsake sorte řtrafenge*. /*kazni/¹⁸

¹³ Fouř, iz nem. falsch; kecarija iz nem. Ketzerici = krivo-
verstvo, razkolniřtvo.

¹⁴ Iz nem. Andacht = pobožnost.

¹⁵ Iz nem. schlecht = slab.

¹⁶ Iz nem. Verweis = svarilo, ukor.

¹⁷ Iz nem. Zeitung = novica.

¹⁸ Iz nem. Strafe = kazni, pokora.

¹⁹ Iz nem. ohne Mař.

7.
Hude Leita, nu Dragina
Lakota Ludy mory
vsame fulha, tozha, Syma,
Semla vezh tok´ narody:

Sdei tosh´ eden, Sdei ta drugi
de fe mu hudu gody
vend´ nobeden v´ Soi nadlugi
Trofhta pomuzh nadoby

8.
Sholoftni fo vpsi Stanovi
Kmet, Gospoda, Purgarji
Nune, Mnihi, nu Duhovni
tud Soudatam dobru ny

Kai zhem raitat, Sei Saftopi
Kter Sa foje shule vey
nameft mene nei ven ftopi
Soje reve ven povei

9.
En´ je kar me ner bel pezhe
nu ozhy S´ Sousam Kali,
Kdur tu flifhi, tok trepezhe
inu ga Serze boli:

Bref mafe nam Silo dela
ta vojska Franzofouska
to skufha nalha Dushela
nemshka, nu Skor pov Sveita

10.
Slo Sleparjo ti Franzosi
vfse is Shvinsko frajostio
varni nifo tud nadloshni
pred nieh grosovitnoftio:

Zerkve boshie So Saterli
pregnali fo Mashnike
Boga, vero fo Savergli
morijo kerfhenike.

11.
Gosposke inu Zefsarja
Shugajo, nu niega Thron
tud´ Satret´, ket Poglavarja
Zerkve, inu rimski Stov:

vfsakmu niega premoshenje
vfsamejo po Sili prezh
Dekelzam, Shenam poshtenje
nobenga myru ni vezh.

7.
Hude lejta, nu dragina,
lakota ludi mori,
vzame suša, toča, zima,
zemla več tok na rodi.

Zdej tož eden, zdej ta drugi,
de se mu hudú godi,
vend´ nobeden v soj nadlugi
trošta pomuč na dobi.

8.
Žolostni so vsi stanovi,
kmet, gospoda, purgarji,
nune, mnihi, nu duhovni,
tud soudatam dobru ni.

Kaj čem rajtat*, sej zastopi,
kter za soje žule vej,
namest mene ven nej stopi,
soje reve ven povej.

/* meniti. računati/

9.
En je, kar me nerbel peče,
nu oči s souzam kali,
kdur tu sliši, tok trepeče
inu ga serce boli:

Brez mase* nam silo dela
ta vojska francozouska,
to skuša naša dužela
nemška, nu skor pou svejta.

/* brez primere/¹⁹

10.
Zlo sleparjo, ti Francozi,
vse iz žvinsko frájostjo*,
varni niso tud nadložni
pred njih grozovitnostjo:

/* svoboda, svobodnjaštvo/

Cerkve božje so zaterli,
pregnali so mašnike,
Boga, vero so zavergli,
morije keršenike.

11.
Gosposke inu cesarja
žugajo, nu njega tron
tud zatret ket poglavarja
Cerkve inu rimski stov:

Vsakmu njega premoženje
vzamejo po sili preč,
dekelcam, ženam poštenje,
nobenga miru ni več.

12.

Kulku Synov je pobrala
Starfham voiska is naruzh
Kulk ´ millionov She Koftala
daukov nifmo Smagat kofs:

Kai taushent she nafneh Ludy
pod Semlo mertveh leshy?
Kai drugeh po Sveitu tudi
Sdei Sato reunu Shivy?

13.

Ozha, Mati Sta Sredila
S ´ teshavo foiga Synu
Sabla, Pufha ga je vbila
al ´ ni to dost ´ shalostnu?

Bogvafs obvarei o starfhi
rezhe Syn, K jemle Slavo,
nasamerte kei Tovarfhi
mene vezh nasai nabo:

14.

Mati Syna objokuje
milu /prečrtano: Sdichy/ Sdichuje v ´ Nebu
Seftra bratza obshaluje
Brat moli bratzu roko:

Kdu bo mene, Jamra Mati
na mojo Staroft rediv
ozha prav ´ men ni obstati
jeft grem v ´ Zherno Semlo shiv

15.

Svetli Zefsar Franc ta drugi
ozha foish podloshnikov
Se voiskuje v ´ ti nadlugi
S ´ Oroshiam, S ´ molitovjo:

Boshia muzh je Shnym, nu S ´ nami
Franzose tare, mory
de nam Bog ftoji na Strani
Profhnia, nu Pokura Stry

“Pesem od reuneh časov sedajneh lejt” je v končni verziji vsekakor nastala pred letom 1806, ko je “svetli cesar, Franc ta drugi” dokončno odložil naslov Franc II. in ostal le avstrijski cesar Franc I. Najzgodnejši čas nastanka so zadnja leta 18. stoletja, glede na omenjanje številnih človeških žrtev in gmotnih stroškov za vojskovanje s Francozi pa bi jo mogli prej postaviti v začetek 19. stoletja, saj francosko nasilje “skuša naša dužela nemška, nu skor pou svejta”.

12.

Kulku sinov je pobrala
staršam vojska iz naruč,
kulk miljonov že koštala,
daukov nismo zmagat moč.

Kaj taužent že našeh ludi
pod zemlo mertveh leži?
Kaj drugeh po svejtu tudi
zdej zato reunu živi?

13.

Oča, mati sta zredila,
s ´ težavo sojga sinú,
sabla, puša ga je vbila,
al ´ ni to dost žalostnu?

Bog vas obvarej, o starši,
reče sin, k jemle slavo,
na zamerte kej, tovarši,
mene več nazaj na bo:

14.

Mati sina objokuje,
milu zdihuje v nebú,
sestra bratca obžaluje,
brat moli bratcu rokó.

Kdu bo mene, jamra mati,
na mojo starost rediv,
oča prav, men ni obstati,
jest grem v černo zemlo živ.

15.

Svetli cesar, Franc ta drugi,
oča sojih podložnikov,
se vojskuje v ti nadlugi,
z orožjam, z molitovjo:

Božja muč je ž nim nu z nami,
Francoze tare, morí,
de nam Bog stoji na strani,
prošnja, nu pokura stri.

Odkritje druge različice pesmi v Zbirki rokopisov Arhiva Slovenije²⁰ priča, da gre v osnovi za nekoliko starejšo pesem, nastalo v letih 1796-1797 ali kakšno leto pozneje. Najdena različica v knjižici nabožnih pesmi iz Železnikov je datirana z letom 1820, kar priča, da se je pesem rokopisno širila še več let po Napoleonovem padcu.

²⁰ ARS, *Zbirka rokopisov*, 82 r, rokopis s pesmimi iz prve tretjine 19. stol., fol. 10-11.

Izpričano je bila torej znana na različnih koncih (dolenjske jezikovne poteze, Vodice, Železniki) in jo moremo označiti kot bukovniško. Zapis iz Železnikov, delo ljudskega prepisovalca Jakoba Čemažarja,²¹ je jezikovno precej bolj prilagojen novemu (nedolenjskemu) okolju, sicer pa tem pomembnejši, ker gre po nastanku za starejše besedilo od vodiške različice, ki je v prvih letih 19. stoletja doživela vsebinsko aktualizacijo. V osnovi je bila torej "Pesem od reuneh časov sedajneh lejt" vključno z drugim delom o francoski nevarnosti sestavljena še v 18. stoletju. Na nastanek v letih 1796-1797 kaže 18. kitica različice iz Železnikov. Namesto drugega dela 9. kitice v vodiški različici: "Brez mase nam silo dela ta vojska francozouska..." je namreč opisano Napoleonovo vojskovanje na Beneškem:

*Francoska vojska zlo rezgraja
per pokrajni beneški,
ta Francoz nam zlo nagaja
tamkej v laški deželi.*

V železnikarski različici nato manjkata 10. in 11. kitica vodiške pesnitve, kjer Anonim razlaga tudi ideološko plat francoske ekspanzije in njene vojaško-politične razsežnosti, ki jih zdaj, v prvem desetletju 19. stoletja občuti že "naša dužela nemška" in z njo "skor pou svejta". Ko je nastajala predloga železnikarske pesmi, so ravno "fante ... v žovd zapisali po nov orengi", v opisovanju vojakovega slovesa od doma pa je šele v prihodnjiku izraženo "francoska sabla ga bo (!) vzela". Spremenjena vodiška različica čez nekaj let že občutneje govori o utrpeli škodi in žrtvah. Če je v železnikarski pesmi glede posledic vojne zapisano "kolk maljonov je koštavlu tega svitiliga (!) cesarja", po vodiški različici najbolj trpijo ljudje: "kulk miljonov že koštala, daukov nismo zmagat moč". Žalost ob vojakovem slovesu se v pesmi iz Železnikov na koncu ne prelije v lojalistični kitici o cesarjevem vojskovanju in zaupanju v

²¹ Gre za foliant 12 preganjenih listov majhnega formata, v katerem je s črnilom zapisanih šest nabožnih pesmi. Na fol. 10-11 je Jakob Čemažar s svinčnikom (!) iz starejše predloge precej okorno prepisal edino posvetno verzifikacijo, naslovljeno kot "Pe em od sedajnih zaitov", ter na koncu pristavil: "Amen 1820". Pesem ima 28 oštevilčenih četrvervrstičnih kitic, od katerih jih je 23 enakih ali le malenkostno drugačnih kot v vodiški pesmarici. Knjižica je povezana iz porabljenih listov, na katere so učenci šole v Železnikih med 3. 8. 1817 in 5. 9. 1818 pisali šolske vaje v nemščini. Narodni muzej jo je leta 1925 z nakupom pridobil iz župnišča na Vrhu sv. Treh kraljev nad Vrhniko in je morda izviral iz zapuščine isto leto umrlega župnika Janeza Jelenca, prej službujočega v Godoviču.

božjo pomoč. Cesar je omenjen zgolj v zgornjem verzu o milijonskih stroških, medtem ko je sam konec pesmi neprimerno bolj pesimističen in tako povsem v duhu njenega prvega dela:

*Hude lejta od žalost ino joka
na morjo več govorit,
Jezus nej jeh zdej potrošta,
kir se bodo mogli ločit.*

*Hude lejta, revni časi,
ja, vse hude je nad nam,
konc perhu (!) je tega sveta
jno ta strašni sodni dan.*

Čeprav se vodiška različica pesmi zaključuje s hvalnico "očetu svojih podložnikov" cesarju Francu II., gledano v celoti vendarle ostaja pikra kritika svojega časa, dasiravno iz previdnosti nikjer ne imenuje domačih krivcev opisovanega stanja. Krivda za širjenje vseh nadlog za duha in telo se namreč neposredno pripisuje samo "Francozu" in "vojski francozouski". Določene vzporednice je tako zaslediti v znani anonimni verzifikaciji "Ena nova pesem od Francozov" iz leta 1799, kritiki vse bolj razširjene "frajosti" in nevere ter hvalnici cesarja Franca.²²

Glede na vsebinsko zasnovano ni izključeno, da je pesem nastala v dveh stopnjah. Prvi del, obsegajoč osem osmerovrstičnih kitic, je zaključena celota, nekakšen ljudski glas, ki toži nad nadlogami vseh stanov, nezavidljivim položajem Katoliške cerkve v boju s "krivoverstvi", nad krivicami sveta, posebej do malega človeka, ter nad splošno moralno sprijenostjo ljudi. Pesnik sporočilo smiselno sklene s pozivom drugim: "... namest mene ven nej stopi, s/v/oje reve ven povej." Čeprav je malo konkretnih opisov težav in njihovih vzrokov, še največ pri navajanju posledic naravnih ujm, ni moč prezreti splošne kritike družbenih razmer in posredno tudi oblasti. Pisec je človek starega kova, zato nemočno opazuje, kako se svet "močnu prebračuje" in kako "z vero navarnu stoji". Tuje so mu jožefinsko-razsvetljenske novotarije - "fouš navuki, kecarije" -, ob katerih veljajo pobožnosti za "norčije", poslušnost Bogu pa je vsem v spotiko. Spričo tega so postali ljudje pokvarjeni, in sicer brez stanovske razlike: "tok gospoda koker kmet". Po njegovem so resda žalostni vsi stanovi od gospode do

²² Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. I. knjiga*, Ljubljana 1978, str. 337-339.

Pesem

Od reuneh zhasov Sedainei Leit^o

*1. O di Shalafje prevelija
di je namorešk vorek
zel do nobenga zhloueka
kijr si velika preveski.*

*2. Zaite vlsate sorte te nadluge
sledniga dei stiskajo
ham je zhamo diad prote muge
zhe shorei najenajo.*

*3. Zaite nixoi prerokvane
od stareh, dei zimamo
peimo, so diaki, pred v'fame.
preden jih dozhasamo.*

*4. Kar je bo kuova godile
zhevlam napervostimo
zhe je Bog nabode ofmidov
goije clodu na shimu.*

*5. Sveit je mozhami prebrashaje
s'vero navaranu stoji,*

*kerhov se sabstom bojuje
vlsat verje, kar je me dya*

"*Pesem Od reuneh zhasov Sedainei Leit*" -
začetek v starejši vodiški pesmarici

vojakov, saj jim nikjer ni moč najti tolažbe, temveč zgolj kazni, ni pa moč mimo dejstva, da je pesniku intimno najbližji kmečki stan: "Al pejte v te sodne hiše,/ koku se srotam godi,/ reuni kmet pravico jiše,/ namest te fervajs dobi." Železnikarski prepisovalec ali že njegov predhodnik se je s kmečkim stanom sploh poistovetil, saj pravi v prvi osebi množine: "Pejmo mi (!) v te sodne hiše..."

Kitice od 9. do 15., v katerih se Anonim razpiše o francoski nevarnosti, nadgrajujejo prvi del z usmerjanjem pozornosti na največjo pesnikovo bolečino: "En je, kar me nerbel peče...". Zatiranje Cerkve in krščanstva izvira od "žvinske frajosti" Francozov, ki žugajo gosposki, cesarju in papežu, njihovo silo pa s človeškimi in gmotnimi žr-

tvami močno občuti "naša dužela nemška" in skoraj pol sveta. Zadnje štiri kitice tako izzvenijo v slogu brambovskih pesmi. Opis sinovega slovesa od domačih, ko odhaja v boj in smrt, se povezuje s skrbjo za zapuščene starše, vendar daje končni žrtvi smisel cesarjevo bojevanje zoper sovražnika, katerega izid še ni videti povsem gotov. Cesar je "oče svojih podložnikov" ter z božjo pomočjo njihov branitelj, tako da so vse nadloge spričo obsednega stanja nujno potisnjene v ozadje.

V starejši vodiški pesmarici je opaziti poteze iste roke tako za *Pesem Od reuneh zhasov sedainei leit* kot za naslednjo verzifikacijo z naslovom *Pesme od vodiške Fare*. Obe najdemo v obravnavani zbirki Nadškofijskega arhiva prepisani tudi v tanko knjižico z osmimi stranmi, pri čemer vzbuja pozornost okornejša pisava, ki kaže na pisanja manj večšo osebo - neduhovnika. Prva pesem je do potankosti enaka kot v prejšnji pesmarici, le da ima dodan sklep: "*To Pesme jest Sklenem, / U jemuenu jesufa nu, Maryje*". Naslednja verzifikacija, hvalnica vodiški župniji, pa je prepisana le do vključno četrte kitice. Peta kitica je zgolj nakazana s številko, kot da bi nespretnemu prepisovalcu zmanjkalo časa ali moči za dokončanje prepisa. Kdo je bil mož, ki se je lotil tega zanj očitno ne prav lahkega dela, bržčas razkriva zabrisan napis na sprednji strani platnic, ki ga je mogoče prebrati kot: "Jerem. Lourenz ...rel". V primeru, da sta prvi imeni osebno ime in priimek,²³ je mož morda istoveten z Jernejem Lavričem, po domače Petrovcem iz Repenj h. št. 31 (okoli 1740-1808).²⁴ Lavrič - če gre res za pravo osebo - si je torej obe pesmi le prepisal in ni njun avtor. Prepisovanje besedil med preprostim ljudstvom pa je v resnici značilnost bukovništva, s katerim je slovstvena zgodovina označila naslednji pesmi, edini od obravnavanih, ki sta že doživeli objavo.²⁵

²³ Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788, ur. Frančišek Pokorn, Ljubljana 1908, ne pozna duhovnika s podobnim imenom in priimkom ali z dvojnimi osebnimi imenom Jernej Lourenc.

²⁴ Jernej Lavrič iz Repenj h. št. 13 (!) je preminil 19. marca 1808 kot poročen v starosti 68 let (rojen okoli 1740) (NŠAL, ŽA Vodice, MMK 1784-1810.). Dejansko je šlo za h. št. 31, "vulgo Petrouz", kjer je po zapisniku duš leta 1810 živela 60-letna vdova Katarina Lavrič z odraslimi otrokoma (istotam, Status animarum župnije Vodice 1810, s. p.).

²⁵ Prim. France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva Od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929-1938, str. 278. - Prim. Janko Kos, *Razsvetljenstvo (Literarni leksikon. Študije, Osemindvajseti zvezek)*, Ljubljana 1986, str. 10. - Prim. Gspan, n. d., str. 380.

Gre za verzifikaciji protijožefinske vsebine iz let okoli 1790, nastali zelo verjetno v istem okolju, zagotovo pa druga v močni odvisnosti od prve, o čemer priča zlasti njuna vsebinska zasnova in manj pesniška oblika. Pomenljivo je dejstvo, da v objavah (1894 in 1938) nastopata skupaj, kakor sta bili odkriti in sta se očitno tudi rokopisno širili. V rokopisni zbirki Nadškofijskega arhiva Ljubljana sta se ohranili starejši različici, ki ju je poznejši škofijski arhivar France Pokorn v zgodnjih devetdesetih letih 19. stoletja po lastnem pričevanju "našel med ljudstvom", ko je kaplanoval v Stari Loki. Leta 1894 ju je, prečrkovani v gajico, priobčil v krajepisni črtici o Škofji Loki v reviji *Dom in svet*.²⁶ Rokopisa sta torej prišla med Zgodovinske zapiske Nadškofijskega arhiva iz Pokornove zapuščine, o čemer govori njegov podpis na platnicah tanke knjižice, v kateri je zapisana "Pejsem od tega resvetlenga sveta". Kot je na rob objavi v *Domu in svetu* navedel F. Lampe, sta obe pesmi skoraj gotovo zložila redovnika, medtem ko govori Pokorn o neznanem pesniku v ednini.²⁷ Tudi kar zadeva oblikovno plat rokopisov, bi pesmi prav lahko spesnila ista oseba, le da je katera od njiju doživela jezikovno redakcijo.

Tako kot za dve pesnitvi iz obeh vodiških pesmaric je tudi za obe Pokornovi objavljeni pesmi mogoče ugotoviti, da nista ostali omejeni na avtorjev zasebni krog, ampak sta se v prepisih širili med ljudi. B. Grafenauer je namreč leta 1938 v slavistični reviji *Slovenski jezik* objavil in deloma komentiral dve drugi različici obeh verzifikacij. Medtem ko je pesnitev o "razsvetljenem svetu" tu prav tako datirana z letom 1791, se je pesem "od teh sedajnih novih cajtov" (pri Pokornu z letnico prepisa 1800) ohranila v mlajšem prepisu iz časa po letu 1815 ter z nekoliko drugačnim naslovom "Pesem od teh novih zadnjih cajtov". Rokopisa sta bila v zasebni lasti in sta izvirala iz zapuščine nekega bibliofila, njunega krajevnega izvora pa Grafenauer ni mogel več dognati. Prek Kidričeve Zgodovine slovenskega slovstva je lahko prišel le do Pokornove objave ter ugotovil, da se prepisa obeh pesmi od omenjene starejše objave nekoliko razlikujeta.²⁸

Grafenauerjev argument, da rokopisa objavlja v celoti, ker je Pokornova objava "poleg tega močno neznana", velja tako za literarno kot zgo-

dovinsko stroko v precejšnji meri še danes. A. Gspan je denimo v antologijo starejšega slovenskega umetnega pesništva uvrstil samo "Pesem od tega rezsvetleniga sveta", v opombi pa le omenil "Pesem od teh novih zadnjih cajtov", kar je utemeljil z ugotovitvijo, da je prva pesnitev bolj dognana, četudi je slednja mestoma ostrejša.²⁹ Pesem o "razsvetljenem svetu" je vsekakor bolj znana tudi zaradi najzgodnejše izpričane slovenske omembe pojma "razsvetljen", četudi uporabljenega v slabšalnem pomenu.³⁰ V izraznem pogledu gre po Gspanu za boljše bukoviško besedilo, jezik je običajen pogovorni, pravoepisne slabosti pa bržkone prepisovalčeve.³¹

Zelo podobna je vsebinska zasnova pesnitev: pri obeh govori prvi del o novotarijah v zvezi z jožefinskim katastrom in upravo, drugi pa obravnava cerkveno problematiko. Pri tem sta pomenljivi dve opazni razliki. 26-kitična "Pesem od teh sedajnih novih cajtov", ohranjena v datiranem prepisu iz leta 1800, je nastala še proti koncu življenja Jožefa II., ko so merjenja za jožefinski kataster v polnem teku. Njihovo kritiziranje preide skoraj neopazno v kritiko cesarjeve cerkvene politike in uprave ter končno v spotikanje ob vladarjevo osebo samo: "Dokle bo naš cesar živo,/ tok bo guberniom vižou". Na najbolj neposreden način pripisuje Anonim krivdo za opisano stanje Jožefu II. in si odkrito želi zamenjave vladarja: "Le-tega je uržoh Jožef cesar ta,/ Bog dej, de bi biu skorej en drugi."

Druga, krajša pesnitev z naslovom "Pejsem od tega rezsvetleniga sveta" je nekaj let mlajša, datirana sredi leta 1791 in je vsekakor nastala že po Jožefovi smrti ter odpravi večine njegovih reform (1790). Gre za 13 osmerovrstičnih kitic iz trohejskih šestercev in petercev, pri čemer pesem ritmično ni toga,³² vendar oblikovno nekoliko preprostejša od prejšnje pesnitve, vsebinsko pa na neki način predstavlja njeno logično nadaljevanje. V prvi polovici si da avtor duška nad dejstvom, da je jožefinski kataster skupaj z osvraženimi davčnimi pobiralci ("ajnemarji") odpravljen. Drugi, "cerkveni" del, je povsem v slogu zadnjega dela prve pesmi, le da ni naperjen zoper jožefinizem, temveč proti janzenističnim idejam in politiki v Cerkvi in potemtakem bolj proti jožefinsko usmerjeni cerkveni kakor proti posvetni oblasti.

²⁶ Fr. Pokorn, *Loka (Krajepisno-zgodovinska črtica)*, v: *Dom in svet VII (1894)*, str. 342-343.

²⁷ *Istotam*, str. 343.

²⁸ Bogo Grafenauer, *Reforme Jožefa II. v luči javnega mnjenja*, v: *Slovenski jezik I (1938)*, str. 162-168.

²⁹ Gspan, n. d. str. 379.

³⁰ Prim. Kidrič, n. d., str. 278. - Prim. Kos, n. d., str. 10.

³¹ Gspan, n. d., str. 380.

³² Prim. Gspan, n. d., str. 380.

Pesmi objavljamo v zaporedju njenega nastanka in ju v nadaljevanju glede na vsebinsko sorodnost obravnavamo skupaj. Pri transliteriranem besedilu mestoma opozarjamo na razlike s Pokornovim

prečrkovanjem in razumevanjem besedila ter na neenotnosti med ohranjenima rokopisoma na eni strani ter Grafenauerjevo objavo na drugi, za katero ne poznamo rokopisne predloge.

Pesem od teh sedai neh novih zaitov

1.

Kai so sa eni Elimenti
po useh dushelah so punti
al je blo kedei toko
nobeden na more vedit sa to.

2.

Enkrat se je Augustus smiflo
de je biu ves svet popisou
nash Zefsar she bel hoda
kir usega na klaftre smero bo.

3.

Ojoh, joh, kir sdei regira
sa to ve usak hrib inu dolina
kir je she use smirjeno
pak je she bel smedeno.

4.

Comifsarje sa to ven poslali
de so se prou stemali
sunei grofov jenu vashih gnad
be biu shiher sunu usakiga na eno plat

5.

Potem so nive shazvali
na perdeuke so jeh diali
bode usheniza al pak resh
Komisarje sa pisou bersh.

6.

Verte jno traunke shazvali
use gmaine so ogledvali
nei she bo en gunzvet al baron
usak je potegno velik lon.

7.

Kmet bi biu lohka gvirat
sdei ke muni treba tlake delat

Pesem od teh sedajneh novih cajtov

1.

Kaj so za eni elimenti*,
po useh duželah so punti,
al je blo keděj tokó,
nobeden na more vedit za to. /* elementi/

2.

Enkrat se je Avgustus zmisló,
de je biu ves svet popisou,
naš cesar še bel hodó,
kir vsega na klaftre* zmero bo. /* na sežnje/³³

3.

O, joh, joh, kir zdej regira*,
za to ve vsak hrib inu dolina,
kir je že use zmírjeno,
pak je še bel zmédeno. /* vlada/³⁴

4.

Komisarje za to ven poslali,
de so se prou štemáli*, /* bitu domišljav, prevzet/en/
zunej grofov jenu vaših gnad
be biu žiher* sunu vsakiga na eno plat. /* lahko/³⁵

5.

Potem so nive šacváli*, /* cenili/³⁶
na perdéuke so jeh djali,
bode ušenica al pak rež,
komisar je zapisou berž.

6.

Verte j´no traunke šacváli*, /* ocenjevali/
use gmajne so ogledvali,
nej že bo en guncvet* al baron, /* malopridnež/
vsak je potegno velik lon*. /* plačilo/

7.

Kmet bi biu lohka gvirat*, /* gvirati = veljati/
zdej ke mu ni treba tlake delat,

³³ Dolžinska in površinska mera, klaftira = 1,9 m.

³⁴ Iz nem. regieren.

³⁵ Iz nem. sicher.

³⁶ Iz nem. schätzen.

³⁷ "Na kole so kantone djali" meri na jožefinska katastrska merjenja, pri katerih sta bila glavna pripomočka dva kola (prim. Peter Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino, v ZČ 36 (1982), str. 325).

more pa tulkain dauka dat
de mu ni mogozhe enkrat obstat.

8.

Na kole so Cantone diali
na usaka vafs Richtarja postauli
ozhio de bi biu kmet gospod
al bo jemo prevezh gospok.

9.

Gorje sdei obogimo kmeti
po shtir pet gospok imeti
vender zhe nada Kaufert
gosposka pravi ni toy gront.

10.

Kai zhes dobriga imeti
pravim jest tebi bogimo kmeti
pogli kai brunih ludi
milo sdihuje inu jezhi.

11.

Nune Menihe so pregnali
jenu ta shivesh nim prepoudvali
dokler bo terpelo toko
tok dougo bo na sveto hodo.

12.

Mashnikam so zhast oduseli
glih tem vahtarjam jeh sturili
kir morejo na vahti stat
jnu te potente osnanvat.

13.

Kai je sdei sa ena slepota
po usih zerkvah je temnota
kir nasmejo svezhe state
na shran nobene mashe brate.

14.

Sdei ni drusiga koker potenti
na usih uratah so na bite
sdei regira joh jnu gorje
sei sato usaki dober ve

15.

Dokle bo bo /sic/ nash zefsar shivo
tok bo gubernium vishou

more pa tulkajn dauka dat,
de mu ni mogoče enkrat obstat.

8.

Na kole so kantone* djali, /* kanton = območje novačenja³⁷
na usaka vas rihtarja* postauli,/* pomožni krajevni uradnik/
očno de bi biu kmet gospod,
al bo jemo preveč gospok.

9.

Gorjé zdej obogimo kmeti,
po štir, pet gospok imeti,
vendar če na da kaufert*, /* kupnina/³⁸
gosposka pravi: "Ni toj gront*." /* grunt, kmetija/

10.

"Kaj češ dobrega imeti",
pravim jest tebi bogimo kmeti,
"poglí, kaj brunih* ludi /* brumen = pobožen/
milo zdihuje inu ječi".

11.

Nune, menihe so pregnali
jenu ta živež nim prepoudváli,
dokler bo terpelo tokó,
tok dougo bo na sveto hodó.

12.

Mašnikam so čast oduzeli,
glih tem vahtarjam* jeh sturili /* vahtar = stražar, čuva/
kir morejo na vahti* stat /* vahta = straža/
jnu te potente* oznanvat. /* potente = patente/

13.

Kaj je zdej za ena slepota,
po usih cerkvah je temnota,
kir na smejo sveče state,
na šran* nobene maše brate. /* na stran/

14.

Zdej ni družiga koker potenti,
na usih vratah so nabite,
zdej regira joh j´nu gorje,
sej zato usaki dober ve.

15.

Dokle bo naš cesar živo,
tok bo guberniom vižou*, /* gubernij vižati = vladati/³⁹

³⁸ Iz nem. Kaufwert. - Pesnik se huduje nad prisilnim prevajanjem zakupnih kmetij in zemljišč v kupnopravne, za kar so zemljiški gospodje zahtevali visoke kupnine.

³⁹ V pesmi se gubernij omenja dvakrat, prvič ga vodi ("viža") cesar, drugič pa je gubernij ta, ki zapoveduje ("Zdej nas le gubernium viža"). B. Grafenauer je prvi verz prepisal kot: "tok bo gubernierjum vishu", kar je razumel kot

papesh pak bo urimo spau
malkrat bo nova masha brau.

16.

sdei nasle gubernium visha
nove masnike nam poshilla
oni so ene grosne uzhenosti
al perneh ni nezh ponisnosti.

17.

Uspoudnizah so skruplanti
na klostre lauter spegonti
sami sebe povikshujejo
te stare pa sanizhujejo.

18.

Nobeden nima plate sbrite
usak ima lafse savite
guante use sprefarbane
lafse use bell nakraushane.

19.

Ta velke shole jnu seminarje
u vezhah mestah tudi u Gradzu sa dnarje
bolshi je jet kosfe past
koker studirat u seminarje sa eno prasno zhast.

20.

Katira terpi dokler studira
bukve sa mashtuva prebere
kade biu nemo shegne uset sa masho prat
ga sna gosposka musketo uroke dat.

21.

Le tega je urshoh Joseph zefsar ta
bog dei de bi biu skorei en drugi
de bi papesh vezh urimo na spau
am pak soje sapoude vendajau.

22.

Kai je sdei katolska zirku
katir bise smislo milo bise siokou
jest navem kai bo stega
zhe nam Bog kei bolshiga na da.

23.

Greki so sdei staro virzi
Nemzi bodo nova virzi

papež pak bo v Rimo spau,
malkrat bo nova maša brau.

16.

Zdej nas le gubernium viža,
nove mašnike nam pošila,
oni so ene grozne učenosti,
al per neh ni neč ponižnosti.

17.

U spoudnicah so skruplánti*, /* tankovestneži/
na kloštre lauter špegónti*, /* lauter špego(n)ti = zgolj vohunu/
sami sebe povikšujejo,
te stare pa zaničujejo.

18.

Nobeden nima plate* zbrite, /* meniške tonzure, pleše/
usak ima lase zavite,
guante* vse sprefarbane, /* obleke/
lase vse bel nakraužane.

19.

Ta velke šole j´nu seminarje,
u večeh mestah tudi u Gradcu za dnarje,
bolši je jet kože past,
koker študirat u seminarje za eno prazno čast.

20.

Katira terpi, dokler študira,
bukve za maštuva* prebere, /* maštuva. maštvo = maša/
kade biu nemo žegne* uzet za mašo brat, /* blagoslove/
ga zna gosposka mušketo* u roke dat. /* puško/

21.

Le-tega je uržoh* Jožef cesar ta, /* kriv/⁴⁰
Bog dej, de bi biu skorej en drugi,
de bi papež več u Rimo ne spau,
ampak soje zapóude ven dajau.

22.

Kaj je zdej Katolška cirku,
katir bi se zmislo, milo bi se zjokou,
jest na vem, kaj bo s tega,
če nam Bog kei bolšiga na da.

23.

Greki so zdej starovirci,
Nemci bodo novavirci,

cesarjeve "zastopnike" - gubernierje (n. d., str. 163, 166).
Njegova objava mlajšega prepisa pesmi se namreč tudi
na drugem mestu razlikuje od naše ("Sdej nas le guber-
ner (!) visha" namesto "gubernium visha"). Prvotno je
bila vsekakor mišljena upravna enota gubernij, za no-
tranjeavstrijske dežele v letih 1782/3-1791 s sedežem v
Gradcu.

⁴⁰ Iz nem. Ursache.

na papesha nezh nadershe
sami po sojeh glavah uzhe.

24.

Debi Cardinali skori gori ustali
ta svet Concilium dershali
prosimo usi skupei boga
de nam skori kei bolshiga da.

25.

Meni bo treba nehati
od teh rezhi dapoudvati
nobene nisem falliu
kdo se bo sato zhesme jesiu.

26.

Kebi se pa shesou kedo
debi otou svedit tega katir je pisou leto
jest rezhem temu tinta jnu pero
kai je nemu mar sato.

Prepisana nata 3 dan Aprilla 1800.

Peifem Od tega Resfvetlenga Sveta

1.

Zhudni Moderiani
sa pershli na Svet,
Od ufsih Kraijov sbrani,
Kdo jeh ozhe shtet,
Lete merjo grunte
Borshte noj polle,
To je kar stri punte
Rane te bolle.

2.

Enu sternu ima
pravja po pet dat,
Tozho tudi nima,
pollu skoduat,
Prou lepi Preroki
prerokujejo,
O Kushtraskem Parouki,
pogu Raitaja,

na papeža neč na derže,
sami po sojeh glavah uče.

24.

De bi kardinali skori gori ustali,
ta svet koncilium* deržali, /* koncil/
prosimo usi skupej Boga,
de nam skori kej bolšiga da.

25.

Meni bo treba nehati
od teh reči dopoudvati,
nobene nisem faliu*, /* zgrešil, storil narobe/
kdo se bo zato čezme jezuiu.

26.

Ke bi se pa žezou* kedo, /* najbrž prav: shelou = želou/⁴¹
de bi otou tega, katir je pisou to,
jest rečem temu tinta j'nu pero,
kaj je nemu mar za to.

Prepisana na ta 3 dan aprila 1800.

Pejsem od tega rezsvetlenga sveta

1.

Čudni moderjani
sa peršli na svet,
od usih krajov zbrani,
kdo jeh oče štet.
Le-te merjo grunte,
boršte noj polé,
to je, kar stri punte,
rane te bolé.

2.

Enu sternu* ima, /* strn-í (ž) = posevek žita/⁴²
pravja, po pet dat,
točo tudi nima,
polu škoduvat.
Prou lepi preroki
prerokujejo
o kuštraskem parouki, /* kuštrava baroka=lasulja/⁴³
Bogu rajtaja. /* računajo, plačujejo/

⁴¹ V Grafenauerjevi objavi je transliterirano kot: "Ke bi se pa želov kedo .." (Grafenauer, n. d., str. 164).

⁴² Po Gspanovi objavi "Eno zrno .." (Gspan, n. d., str. 324).

⁴³ Nerazumljiva besedna zveza je najbrž plod prepisovalčeve napake. Namesto "o kuštraskem parouki" bi moralo pisati "u kuštraskem (-ski) parouki" v pomenu biti oblečen oziroma imeti na sebi periko kot znamenje napulha in uzvišenosti. Zdaj torej "rajtajo" Bogu preroki v lasuljah. Tudi v Gspanovi objavi najdemo "v kuštrasti baroki" (Gspan, n. d., str. 324).

3.

Joj joh ta Kraluje,
gorije tebi suet,
Mernik sapouduje,
ofse na Klaftre shtet,
Joh joh vřsak vpije,
Purgar, Kmet, Gospud,
Joh joh ta nafs bije,
Joh strij taushent shrot.

4.

She vřselej premalu,
je blo teh Barouk,
Deb she blo jemalu,
srebro snashih rok,
Shashe pershlepilli,
te Ainemarye,
Pet shto so slushili,
te rabinarij.

5.

oni so menili,
de bo vezhna rezh,
Sufsna sa dobbilli,
shli so vřsi sa pezh,
Od nobenga shlishat,
ni vdesheli vezh
Nezh vezh jeh ni sdishat
einemarij sa prez.

6.

Rihtarja imeti
more vřsaka vafs,
Desna dnarje shteti,
jen udreti nafs,
more snet potente,
ket Kershanski nauk,
Skerbi pak nazente,
de odraita Dauk.

7.

Svet sa she smeshali,
Kloshtre prasnijo,
Mlade ven segnali,

3.

Joh, joh, ta kraluje, /* jarem, oral/⁴⁴
gorje tebi svet,
mernik zapouduje,
osé* na klaftre štet. /*vse/
Joh, joh, vsak vpije,
purgar, kmet, gospud,
joh, joh, ta nas bije,
joh stri taužent šrot*. /* tisoč s(i)rot/

4.

Še vselej premalu
je blo teh barouk*, /* baroka = lasulja/
de b´ že blo jemalu
srebro z naših rok.
Ša še peršlepili* /* skrivaj pritepli. pritihotapili/
te ajnemarje*, /* prejemniki. pobiralci davkov/⁴⁵
pet što* so služili /* petsto goldinarjev/
te rabinerji*. /* rabini. oderuhi/⁴⁶

5.

Oni so menili,
de bo večna reč,
z usna sa dobili,
šli so vsi na peč.
Od nobenga šlišat,
ni v deželi več,
neč več jeh ni zdišat*, /* najbrž zdišati, zavohati/
ajnemarji sa preč*. /* so preč/

6.

Rihtarja imeti
more vsaka vas,
de zna dnarje šteti,
jen udreti nas,
more znet potente
ket keršanski nauk,
skerbi pak na cente,
de odrajta dauk.

7.

Svet sa že zmešáli,
kloštre prasnijo,
mlade ven segnali,

⁴⁴ Najbrž besedna igra z nemško besedo Joch, enkrat v pomenu jarem, drugič oral, t. j. zemljiška površinska enota (0,57 hektara). V Gspanovi objavi je miřljen jok, kar bi bilo še razumljivo v prvih dveh primerih, teže pa pri "joh, joh, ta nas bije." Napačno je posodobljen verz "joh stri taužent šrot", in sicer kot: "joh, tri taužent srot" (Gspan, n. d., str. 324, 380).

⁴⁵ Iz nem. Einnehmer.

⁴⁶ Najbrž metafora za krivoverstvo in nasploh zlo: rabinerija iz nem. Rabbiner = rabin. Komentar v Gspanovi objavi razlaga pojem rabinarji kot "židovski verski učitelj, tudi oderuhi" (Gspan, n. d., str. 381).

uzhirku branijo,
Krishov pot podreti,
Krishzhe prez pobrat,
Bratoushne poshreti,
sna Jansenski Brat.

8.

Semiarski /sic!/ vuki,
pernefso leb sad,
Sa naverni stuki,
giftni koker gad,
v´zhe ufse narobe,
spazhio vefs Svet,
testerpene gobe,
na meh jeh odret.

9.

Graz inu tudi Dunei,
shetoku vzhi,
Deta k´tir je sunej,
prez sgubi ozhi,
Papesha bonisha,
shkoffam glih strij,
Jansen nega visha,
na Klostre reshe.

10.

O pridgah od Maria,
mouzhi koker tat.
Plate she nasbrije,
stupan ket Soudat,
Nosha je Desheushka,
od glave da noh,
Glava je Jansenska,
noter kofsi roh.

11.

Na skaplir napaszhe,
zel nezh na Dershe,
Ja koker podlaszhe,
na mishe reshe,
Roshenkranz puftiti,
le premishluvat,
vzhi to vafs sveti
jen Jansenski Brat.

12.

Od pustke sa vergli,
svete zerkve Shaz,

u cirku branijo,
križov pot podreti,
križče prec pobrat*,
bratoušne požreti
zna janzenski brat.

/* preč pobrat/

8.

Seminarski vuki
perneso lep sad,
sa naverni štuki*,
giftni* koker gad,
uče use narobe,
spaćijo ves svet,
te sterpene gobe,
na meh jeh odret.

/* kosi, komadi/⁴⁷
/* strupeni/⁴⁸

9.

Grac inu tudi Dunej,
že toku uči,
de ta, k´tir je zunej,
prec zgubi oči,
papeža poniža,
škofam glih stri*,
Janzen nega viža*,
na kloštre režé.

/* enači/
/* usmerja, vodi/

10.

O pridgah od Marija
mouči koker tat,
plate* že na zbrije,
štúpan* ket soudat,
noša je dežéuska,
od glave da noh,
glava je janzénska,
noter kosi roh*.

/* meniške tonzure/
/* napudran//* kozji rog/⁴⁹

11.

Na škaplír*, na pašče**,
cel neč na derže,
ja, koker podlásče*,
na miše* režé,
roženkranc* pustiti,
le premišluvat,
učí to vas sveti
jen janzenski brat.

/*škapulir, ** pasovi/⁵⁰

/* podlasice/

/* na miši/

/* rožni venec/

12.

Odpustke zavergli,
svete Cerkve šac*,

/* zaklad/⁵¹⁴⁷ Iz nem. Stück.⁴⁸ Iz nem. giftig.⁴⁹ Gspan razlaga: "v glavi je skrit kozji rog - vražji rog,; očitek, da janzenisti štrijo hudičeve nauke" (n. d., str. 382).⁵⁰ Znamenji redovništva in bratovščin.⁵¹ Iz nem. Schatz.

ob haila posherli
to sa trapi pazh,
v´ Duhu te pokore,
shivet sdei vzhe,
streshe glave nore,
On pa frey shive.

13.

Shtok je ta Dvanaisti,
vam hinauzam spet,
Sdei pa ta trinaisti,
she na verh odshtet,
Gleite kai po strila
vasha Maninga,
ja she poreshbilla
boshja shtaffenga /sic!/.

Konz

den 17 ten Junius 1791

Čeprav sta obe pesnitvi s protijožefinsko tematiko natanko datirani, čas njunega nastanka ni tako enoznačen. A. Gspan je brez posebnega komentarja zapisal, da "sta morali nastati konec 80-ih let 18. stol."⁵⁴ Če je iz prve, ohranjene v prepisu iz leta 1800, jasno razvidno, da je zagledala luč sveta še za življenja Jožefa II. (umrl 20. februarja 1790), pa je čas Jožefove vlade za drugo, datirano s 17. junijem 1791, kot že povedano, zagotovo prezgoden. Domnevo, da je nastala "najbrž pred l. 1789", je B. Grafenauer utemeljeval z načinom opisovanja jožefinskih katastrskih merjenj, ki so se odvijala v letih 1785-1789.⁵⁵ Vendar pa izginotje davčnih pobiralcev - "ajnemarjev", ki naj bi jih dobili "z usna" (z bičem), kaže že na čas po odpravi večine Jožefovih reform v mesecih po njegovi smrti. Leopold II. je moral s patenti za posamezne dežele do srede leta 1790 odpraviti osovraženo urbarialno regulacijo, tako na Kranjskem v mesecu juniju. S tem je bila ponovno uveljavljena davčna zakonodaja Marije Terezije in davke so namesto dobro plačanih cesarskih pobiralcev spet pobirala zemljiška gospostva.⁵⁶ "Ajnemarji" iz naše anonimne pesnitve so jih torej kaj hitro dobili po grbi in leto

obhajila požerli,
to sa trapi pač,
v duhu te pokore
živet zdej uče,
streže glave nore,
on pa frej* žive.

/* svobodno, prosto/

13.

Štok* je ta dvanajsti,
vam hinavcam spet*
zdej pa ta trinajsti
že na verh odštet,
glejte: kaj bo strila
vaša máninga*,
ja že bo režbila*
božja štráfenga*.

/* kitica/⁵²

/* zapet/

/* mnenje, namera/⁵³

/* razbila/

/*kazen/

Konc

den 17ten Junius 1791

pozneje, ko je Anonim datiral svojo pesem, jih v deželi resnično ni bilo več "zdišat" ("ajnemarji so preč"). Po Gspanu naj bi bil verz, v katerem so jih dobili "z usnam" od razjarjenih kmetov, "bolj izraz želje kakor splošen pojav,"⁵⁷ kar pa bi moglo držati le ob povsem nedokazani predpostavki, da je pesem nastala še pred 1789, ko so se jožefinska katastrska merjenja končala, ali kvečjemu leto dni pozneje. O času, ko so bila merjenja še v polnem teku, govori v sedanjiku prva kitica: "Le-te merjo grunte, boršte noj polé" ter temu početju pripisuje tudi vzroke kmečkega upornišva ("to je, kar stri punte"), v letih 1787-1790 porojenega ponekod na Kranjskem in Goriškem.⁵⁸ O resničnem neslavnem koncu cesarskih pobiralcev davkov - "ajnemarjev", ki naj bi v tej vlogi zamenjali zemljiške gospode, pa Anonim ne pušča nobenega dvoma, saj nad dejstvom izraža neprikrito veselje, ki ni niti malo podobno navadni želji. Pesem potemtakem tudi v zasnovi ni mogla biti zložena dosti pred datumom, s katerim je datirana (17. junij 1791), in sicer najbolj zgodaj ob odpravi jožefinske davčne zakonodaje sredi leta 1790.

Glede avtorstva obeh "protijožefinskih pamfletov" si danes nismo dosti bolj na jasnem kot naši predhodniki. F. Lampe ju je, kot rečeno, pri-

⁵² Gspanova objava ima "štok" z metaforično razlago: "Vau, hinavci, bije dvanajsta, celo že trinajsta ura; bliža se vam skorajšnji konec" (n. d., str. 382), toda prejkone je dvanajsti in trinajsti "štok" treba razumeti dobesedno kot zaporedni kitici.

⁵³ Iz nem. Meinung.

⁵⁴ Gspan, n. d., str. 379.

⁵⁵ Grafenauer, n. d., str. 167. - Muenje, da je pesem najbrž nastala še pred 1789, povzema tudi Kos, n. d., str. 10.

⁵⁶ F. Gestri - V Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 16.

⁵⁷ Gspan, n. d., str. 379.

⁵⁸ Deloma je šlo za kmečko upiranje ob sami izdelavi jožefinskega katastra, porojeno iz bojazni pred povečanjem zemljiškega davka, deloma pa je bilo naperjeno zoper dajatve zemljiškim gospodom, ki so vse glasuje zahtevali odpravo reform. - Prim. Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 338-339.

Peifem .
 Od tega Resfvetlenga Sveta,
 Mudri Moderiani .
 sa perskili na Svet ,
 Od ufsih krajjou sbrarii,
 Kdo jeh ozhe shtet ,
 Lete merjo grunte ,
 Borshte noj polle ,
 To je kar sri punte ,
 Rane te bolle .

2.

Enu stermu ima ,
 pravia po pet dat ;
 Tozko tudi nima ,
 pollu skoduat
 Prou lepi Prenoki ,
 prenokujijo ,
 O kushitrasnem Parouki ,
 pogu Raitaja ,

"Peifem Od tega Resfvetlenga Sveta" - začetni kitici

pisoval redovnikoma, B. Grafenauer pa je namigoval na frančiškansko okolje, zlasti še glede na naravo besedil, zapisanih v knjižici skupaj s pesmijo "od novih zadnih cajtov".⁵⁹

Ko bi se nam ohranila le oba starološka (Pokornova) prepisa pesmi in ne tudi ljubljanska (Grafenauerjeva), bi mogli nastanek pesnitev s

⁵⁹ Prim. Grafenauer, *Reforme Jožefa II*, str. 164, 166-167.

pridržki postavljati na območje Škofje Loke, glede na zelo verjetno redovniško avtorstvo pa pisca iskati med starološkimi kapucini. Ne za eno ne za drugo ni prave opore, saj sta rokopisa, ki ju je Pokorn "našel med ljudstvom" in ne morda v samostanu, mogla tja priromati po kakršni koli poti. Mikavna je sicer misel, da sta se pesmi utegnili nasloniti na izročilo Romualdovega škofjeloškega pasijona, svojevrstno obsežno baročno dramatično delo, spretno zgrajeno za učinkovito izvedbo ob množičnem sodelovanju preprostega ljudstva. Pasijonske igre in sprevedi loških kapucinov so se odvijali vsako leto na veliki petek skoraj pol stoletja od 1721, ker pa se je na njih godilo marsikaj nedostojnega, jih je goriški nadškof prepovedal že zgodnjega leta 1768.⁶⁰ Anonimova kritika odprave križevega pota (*križov pot podreti, / križče prec pobrat*) in drugih pobožnosti torej v škofjeloškem primeru ne bi mogla leteti šele na "janzenistične" ukrepe ljubljanskih škofov Janeza Karla Herbersteina (1772-1787) in Mihaela Brigida (nadškof 1787-1806). Pa tudi pesniške oblike pasijona, njegova metrika in rima od naših dveh protijožefinskih pesnitev močno odstopajo.⁶¹

Korak bliže iskanju avtorskega kroga je videti ugotavljanje B. Grafenauerja, da so v pesmi "od tega resvetleniga sveta" opisane "predvsem take pobožnosti, ki so jih gojili frančiškani."⁶² Obe pesmi sta po njegovem tudi "dober odraz tistega javnega mnenja", ki ga podaja sodba o škofu J. K. Herbersteinu "pri anonimnem pisatelju brošure *Dem Fürstbische von Laybach abgelegtes öffentlich und aufrichtiges Glaubensbekenntniss*."⁶³ S tremi podobnimi nepodpisanimi polemičnimi zapisi zoper Herbersteina je v letih 1782-1783 dejansko nastopil, frančiškan, Novomeščan p. Kastul Weibl (1741-1805). Žolč, ki ga je naš anonimni pesnik zlival nad Jožefom II. in nad "janzenskim bratom", bi utemeljeno mogel izvirati prav iz ožjega Weiblovega kroga. Učeni p. Kastul, novomeški gvardijan, prvi provincial kranjskega dela hrvaško-kranjske frančiškanske province in tajnik generalnega vizitatorja, je bil namreč sam žrtev jožefinizma. Imenovanje za profesorja v ljubljanskem bogoslovju mu je menda preprečil škof Herberstein, leta 1789 pa

⁶⁰ F. Pokorn, n. d., str. 341.

⁶¹ Prim. Tone Pretnar, *O rimi v besedilu Marušičevega škofjeloškega pasijona, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 9)*, Ljubljana 1989, str. 121-128.

⁶² Grafenauer, n. d., str. 168.

⁶³ Grafenauer, n. d., str. 167.

ga je Jožef II. predčasno odstavil z mesta provinciala skupaj s prepovedjo opravljanja vsake vodstvene službe. Vsekakor bi bilo p. Kastula preveč drzno povezovati z avtorstvom slovenskih protijožefinskih pesmi, saj niti ni izpričano, da bi kdaj pisal tudi slovensko, čeravno je za slovenščino kazal zanimanje in je denimo polemiziral proti prepovedi Pohlinove priredbe sv. pisma.⁶⁴ V primeru Weiblovega avtorstva bi v slovenščini tega rojenega Novomeščana, zvečine živečega v rojstnem mestu, nenazadnje lahko pričakovali več dolenskih narečnih potez, toda anonimni pesnitvi, zlasti prva "od teh sedajnih novih cajtov" nasprotno kažeta na nastanek v ljubljansko-gorenjskem okolju (pri starejši zlasti *lohka, blo, tokó, hodó, gospod*). Odstopanja, ki bi mogla biti plod potencialne starejše (dolenske) različice, so opaznejša v mlajši pesnitvi (že v naslovu "*Pejsem (!) od tega rezsvetlenga sveta*", nadalje *škoduvat, gospud, premalu, jemalu*).

Vsebinska zgradba pesmi je, kot rečeno, na moč podobna. "Pesem od teh sedajnih novih cajtov" začinja z začudenjem nad "elimenti", ki jim "Pejsem od tega rezsvetlenga sveta" označuje kot "čudni moderjani", obakrat pa so mišljeni nosilci novotarij v zvezi z jožefinskimi reformami. V prvi pesmi so "po useh deželah ... puntí", pač posledica meritev za jožefinski kataster, ki so vznemirile tako zemljiške gospode kot podložnike in so v drugi pesmi tisto, "kar stri punte". Jožefovo ("naš cesar") merjenje zemlje "na klafre" je dotlej brez primere in presega celo svetopisemski popis prebivalstva za časa cesarja Avgusta. Zlasti v pesmi o "novih cajtih" zasledimo precej natančen in nazoren opis cenitev in meritev zemljišč, pri čemer kmetu kaj dosti ne pomaga niti nova regulacija tlake, saj "more pa tulkajn dauka dat./ de mu ni mogoče enkrat obstat." Po novem zapoveduje mernik,⁶⁵ medtem "joh" ko bije in rodi na tisoče sirot ne glede na stan ("Joh, joh, vsak vpije./ purgar, kmet, gospud). Kritika leti tudi na neživljenske zahteve, naj bi posevek rodil peteren sad, polju pa naj ne bi mogla škoditi nikakršna toča.⁶⁶ Pri tem se avtor prve pesmi

v določeni meri vendarle pokaže kot legitimist do nosilcev stare ureditve. Napuhle cenilne komisarje, ki "so se prou štémali", bi "žiher sunu vsakiga na eno plat", a bi pri tem pomenljivo izvel visoko plemstvo ("zunej grofov jenu vaših gnad"). Cenilci, najsi bodo falotje ali baroni ("en guncvet al baron"), so bili povrh tega deležni obilnega plačila ("vsak je potegno velik lon"). Mlajša pesem "od tega rezsvetlenga sveta" jih primerja s preroki v lasuljah ("kuštraskem parouki"), cesarske davčne pobiralce pa s pogoltnimi rabini ("rabinerji"), ki so spretno pobirali "srebro z naših rok" in prejemale lepe plače ("petsto so služili"). Ušteli so se, misleč, da bo tako stanje trajalo večno, saj jih kmalu zatem, v času nastanka pesmi, v pesnikovo veliko zadovoljstvo "ni v deželi več".

Obe pesmi se proti koncu prvega dela obregneta tudi ob jožefinske upravne reforme. Naborni okraji - kantoni, uvedeni leta 1769,⁶⁷ so bili zdaj čez in čez premerjeni z dvema lesenima koloma, osnovnim merilnim orodjem za novi kataster (1785-1789)⁶⁸: "na kole so kantone djali", po novem pa mora imeti že vsaka vas lastnega rih-tarja, "de zna dnarce šteti./ jen udreti nas". Kmet, iz katerega hočejo narediti "gospoda", bo imel zdaj nad seboj preveč gosposk, pri tem pa mu bo grozila nič manj kot izguba posesti, če zanjo ne bo plačal visoke kupnine ("če na da kaufert"), vsiljene ob prevedbi zakupnih kmetij v kupnopravne.

"Cerkveni del" obeh pesmi je samo nadaljevanje kritike ukrepov tedanje posvetne in cerkvene oblasti. Zapiranje samostanov ("nune, menihe so pregnali") gre z roko v roki s ponižanjem duhovnikov na stopnjo "vahtarjev", ki se jim nalaga oznanjanje oblastnih odredb in predpisuje celo vsebina pridig ("jnu te potente oznavat").⁶⁹ "Janzenski brat", prejkone poosebljenje ljubljanskih škofov Herbersteina⁷⁰ in Brigida, je v pesmi o "razsvetljenem svetu" še posebej kriv za izgon mladih redovnikov iz samostanov, po-

⁶⁴ Prim. France M. Dolinar, Weibl (Waibl) Kastul (Castalus), v. Slovenski biografski leksikon, Štirinajsti zvezek, Ljubljana 1986, str. 669-671. - Prim. P. Alfonz Furlan, Pisatelj frančiškanske hrvaško-kranjske pokrajine sv. Križa, v. ČZN 23 (1926), str. 39-41.

⁶⁵ Gspan, n. d., str. 380, misli na "zemljemerca, ki mu ljudsko ponekod pravijo tudi merjevec", in ne na mersko enoto, s katero so v katastru označevali posevke.

⁶⁶ Vlada je prepovedala zvoniti ob nevihti, ker je imela to za neučinkovito obrambo zoper točo (Gspan, n. d., str. 380).

⁶⁷ Prim. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 223.

⁶⁸ Prim. Ribnikar, n. d., str. 325.

⁶⁹ Prim. Grafenauer, n. d., str. 168.

⁷⁰ Dr. Jakob Zupan, ki je bil sam učenec razsvetljene dobe, se je zatona samostanov in nastopa škofa Herbersteina spominjal v prigodnici "Herberstein Karel, škof iblanski od Marije Terezije postavljen" z naslednjimi pomenljivimi verzmi: "Pred plata plesala./ ko zdaj že drugod./ mat' Karla poslala./ preneha pousod" (Dr. Josip Gruden, Pričetki našega janzenizma, v: Čas X (1916), str. 133).

vezan z upravno preureditvijo škofije, ter za odpravo križevega pota in bratovščin. Po "janzenko" bi se smelo zgolj premišljevat, ob vso veljavo pa so prišli škapulir, meniški pasovi in pobožnost rožnega venca. "Trapi" so zavrgli odpadke, požrli obhajila, učijo živeti v duhu pokore, a pri tem sami "frej žive". Po starejši pesnitvi je po vseh cerkvah zavladala "temnota", posledica omejitev sveč in odprave maš v stranskih oltarjih. Patenti, jok in gorje bodo vladali vse do smrti Jožefa II ("dokle bo ta naš cesar živo"), medtem ko bo papež "v Rimo spau" in bo le malo novih maš.

Mašniki novega kova so tisti, ki jih pošilja gubernij, sicer "ene grozne učenosti", a brez vsakršne ponižnosti. V spovednicah se vedejo tankovestno ("u spoudnicah so skruplanti"), vohunijo po samostanih ("na klostre lauter špegonti"), pri tem pa so vzvišeni in zaničljivi do starejših duhovnikov. 18. kitica "novih cajtov" posmehljivo podaja njihov zunanji videz: ne brijejo si tonzure, temveč hodijo naokrog v pisanih oblačilih in s skodranimi dolgimi lasmi. Pesem "od tega rezsvetlenga sveta" jih primerja z napudranimi častniki, oblečeni so čisto po deželsko, glava pa je "janzenska" s kozjim - hudičevim rogom. V obeh verzifikacijah dajeta te novodobne duhovnike bogoslovji v Gradcu in na Dunaju,⁷¹ ki se ju loti zlasti mlajša pesem. Kdor ju okusi, "prec zgubi oči" in ponižuje papeža na raven škofov, kajti vzgojen je janzenistično ("Janzen nega viža") in v sovraštvu do samostanov ("na klostre reže"). Nauki v generalnih semeniščih so namreč "neverni štuki", strupeni kot gad, ki "uče use narobe,/ spačijo ves svet". Anonim si nato privoščiči najhujšo vseh graj, dobesedno linč, ko pravi: "te sterpene gobe,/ na meh jeh odret" (!).

Na videz je mlajša pesem ostrejša tudi na koncu, ko "hinavcem" grozi z "božjo štrafengo", vendar se starejša v resnici loti globlje in nevarnejše kritike, pri tem pa išče povsem konkretne in radikalne rešitve. Ko se nabere dovolj gneva nad novodobno vzgojo duhovnikov, Anonim pripiše: "Le-tega je uržoh Jožef cesar ta" in izrazi nič kaj pobožno željo: "Bog dej, de bi biu skorej en drugi." Priprošnja zadeva tudi papeža, ki naj ne bi več spal v Rimu, temveč "soje zapoude ven dajau". Nad tem, kar je zdaj Katoliška cerkev, bi se bilo po njegovih besedah vredno milo zjokati. Pesniku ne gre v račun Jožefov tolerančni edikt

⁷¹ Semenišče v Ljubljani je bilo ustanovljeno šele v letu daturanja mlajše pesmi 1791.

iz leta 1781, ki je dal versko svobodo pravoslavnim in evangeličanom, saj ti "na papeža neč na derže/, sami po sojeh glavah uče". K Bogu se obrača s prošnjo, da "nam skori kej boljšiga da", in sicer čimprejšnji sveti koncil, ki bi v Cerkvi končno napravil red. Verzopisec te mlajše pesnitve se kajpak dobro zaveda "problematičnosti" svojega glasnega razmišljanja, zato kakor sam sebi v opravičilo zapiše: "nobene nisem falliu, kdo se bo čezme jezui" in tistemu, ki bi hotel vedeti za avtorjevo ime, gladko zabrusi: "kaj je nemu mar za to".

Naš Anonim torej ostaja legitimist v odnosu do nosilcev stare ureditve, ne pa do vladarja in njegove notranje politike. Še posebno je zanimiva neprikrita kritika osebe cesarja Jožefa II., ki mu anonimni pesnik izrecno pripisuje krivdo za opisovane težave, takoj nato pa izrazi pobožno željo po - nič manj kot koncu njegove vladavine in zamenjavi z drugim vladarjem. Tako odločne besede so bile v primerjavi z vsem drugim zapisanim seveda najmanj primerne za javnost. Precej bolj milo je denimo o Jožefu II. kmalu po njegovi smrti pisal v svoji ljudski verzifikaciji Matevž Klančnik, župnik na pohorskem Tinju, ko je godrnjal nad zaprtjem romarske cerkve sv. Urha (leta 1786). V pesnitvi o njenem vnovičnem odprtju štiri leta pozneje (1790), shranjeni skupaj z drugimi obravnavanimi pesmimi v isti zbirki Nadškofijskem arhiva Ljubljana, je Klančnik takole povezal dejanji cesarja Jožefa in njegovega naslednika Leopolda II.⁷²

*"Gronska je vdarla strela, pobila čudnu use,
Jozofova pavela tut noče lintat se (!).⁷³
Leopold pak ta drugi odpre to cirku nam
inu k andohti novi usem šenka kristjanam."*

Precej drugačne tone od avtorja/avtorjev protijožefinskih pesnitev je ubral verzopisec kmečke hvalnice z naslovom *Pesem od Kmetušhke Shlahtnosti*, zapisane na samostojnem listu velikega formata. V enajstih peterovrstičnih kiticah se ne obreaga ne ob slabe čase in tekoče nadloge ne ob ukrepe oblasti ali nevšečne dogodke. Pesnitev je nekritičen slavospev kmetovemu delu in stanu, namenjena v moralni poduk vsem višjim stanovom, ki preradi zasramujejo kmečkega

⁷² NŠAL, ŠAL/Zgodovinski zapiski, fasc. 10, Stara slovenska pesniška in prozna besedila od 17. do 19. stoletja, Od s'Vorchica augsburgerskiga Scofa, kateri pal scos to dopusheje Caesarja Leopolda II. v ti hitinski Farri 790 zhastiti se je sazhel.

⁷³ Lintati, lentati = veslati, napredovati.

človeka in njegovo delo. Če sta prejšnji dve pesmi plod "konservativnih" krogov, željnih minulih časov, je moč "Pesem od kmétuške žláhtnosti" označiti kot zmerno "napredno", saj ji ni tuja

misel o enakosti vseh ljudi, ki so konec koncev brez izjeme izšli iz kmečkih prastaršev Adama in Eve ("Adam je prvi kmet biu ... nu Eva gospodína kmetína").

Pesem od Kmetufhke Shlahtnosti

1.

Pofhlufhaite ufsi Ludje
Kai vam ozhem sapeite
Od te Kmetufhke Shlahtnosti
Inu nigove urednosti
Katera ni prefhazat preplazhat

2.

Kar je na tem svetu Ludi
So od Kmeta fem perfhli.
Adam je prvi Kmet biu
Soy Stanon nam je sapuftiu
Nu Eva Gospodina Kmetina

3.

Od Kmeta ufse Shivesh ima
Kar je Ludi na svetu
Vendar niega nizh nafhtima
Ga sanizhuje Gospoda
Inu nega safrahta, naahta.

4.

Koku je lepu viditi
Ke Kmet to fhitu seje
De bode moglu shiveti
Ludie nu Shvina na fuetu
Pofim nu po leti kruh imeti

5.

Ufsak Purgar se resvefseli
Kader je fhitu srele
Od Kmeta ufse lohku dobi
Kar eden kupit fheli
Grah ali feshalizo Pfhenizo

6.

Veliku Shlahtneh Gospudou
Be Kafhte prasne ftale
Aku bi kmetje nabili
De tifte napovnilo
Be Kafhte prasne ftale zhakale

7.

Sei zhloveka ne fuetu ni
Kateri be nasposnov

Pesem od kmétuške žláhtnosti

1.

Poflušájte usi ludje,
kaj vam očem zapéjte
od te kmétuške žláhtnosti
inu nigove urednosti,
katera ni prešacat*, preplačat.

/* preceniti/

2.

Kar je na tem svetu ludí,
so od kmeta sem peršlí,
Adam je prvi kmet biu,
soj stan on nam je zapustiu,
nu Eva gospodína kmetína.

3.

Od kmeta use živež ima,
kar je ludí na svetu,
vendar njega nič na štima*,
ga zaničuje gospoda
inu nega zafráhta, na ahta*.

/* iz štemáti = veljati/

/* prezira. ne spoštuje/⁷⁴

4.

Koku je lepu viditi,
ke kmet to žitu seje,
de bode moglu živeti
ludje nu žvina na svetu,
pozim nu poleti kruh imeti.

5.

Usak purgar se razveseli,
kader je žitu zrele,
od kmeta use lohku dobi,
kar eden kupit želi,
grah ali fežalíco, pšenico.

6.

Veliku žlahtneh gospudou
be kašte prazne stale,
aku bi kmetje na bili
de tiste napovnilo,
be kašte prazne stale, čakale.

7.

Sej človeka na svetu ni,
kateri be na spoznou,

⁷⁴ Zafráhtovati = zaničevati, prezirati, iz nem. verachten; ahtati = ceniti, spoštovati, iz nem. achten.

Deu ufakmu Stanu teh Ludi
Duhouni inu Defheuski
Od Kmeta se redijo fhivijo

8.

Kater od velikga Stemanja
Te kmete sanizhuje
Ni ureden de posemli gre
Tud ne trunka mersle vode
Tga ufsak fhiher safrahtuje ufsekuje

9.

Pirje na more spifsati
Milost nu dubrote
Kir nam Bog skus Kmeta deli
ufse forte prefhlahtne dari
Spifha te uboge frote s Dubrote.

10.

Nuzen je ta kmetufhke Stan
Tem uwogem nu Bogatem
Kateri tega nasposna
Ni ureden de glavo ima
To rezhem po praviz u resnic

11.

Leta Pefsem je narjena
Ufakmu Kmetu k zhasti
Od Kogarbo sa shmaguana
Temu bo na klub sturjena
De se ima sramuat ufaki Krat.

Anonimna Pesem od kmetuške žlahtnosti je mestoma nekoliko nerodna verzifikacija iz osrednjega slovenskega prostora, katere avtor skuša posnemati peterovrstični pesniški vzorec. Napisal jo je zelo verjetno človek, ki je sam izšel iz kmečkega stanu. Ni izključeno, da je s prepisovanjem doživela vsaj eno jezikovno redakcijo, kolikor ni njen sestavljalet izviral iz enega narečnega okolja, pisal pa v drugem oziroma posnemaje knjižni jezik. Precej opazni so nekateri dolensko-notranjski elementi, kot so *zapejte, lepu, žitu, zrelo, moglu, lohku, veliku, dobrute*, a vendar srečamo na drugi strani besede iz gorenjsko-ljubljanskega okolja oziroma nastajajočega knjižnega jezika: *pesem, na svetu, srote*. Kot vse kaže, je bila pesnitev doslej neznana, zagotovo pa ni prodrla v zavest slovenske literarne stroke, če je morda v tej ali drugačni različici kdaj vendarle že bila priobčena. A. Gspan bi jo zanesljivo vsaj omenil v svoji antologiji umetnega pesništva, v katero je sicer uvrstil znano, deloma celo ponarodelo Pesem od kmetstva,⁷⁷ vzhodnoštajersko hvalnico kmečkemu stanu, ki jo je

de u usakmu stanu teh ludi
duhovni inu dežeuski
od kmeta se redijo, živijo.

8.

Kater od velikga štemánja* /* veljave, napuha/
te kmete zaničuje
ni vreden, de po zemli gre,
tud ne trunka merzle vode,
t'ga usak žiher zafratúje*, usekúje. /* lahko zaničuje/

9.

Pirje* na more spisati, /* peró/
milost nu dobrute,
kir nam Bog skuz kmeta deli,
use sorte prežlahtne dari,
spiša te uboge srote z dubróte.

10.

Núcen* je ta kmétuške stan, /* koristen/⁷⁵
tem ubogem nu bogatem,
kateri tega na spozna,
ni ureden, de glavo ima,
to rečem po praviz u resnic.

11.

Le-ta pesem je narjena
usakmu kmetu k časti,
od kogar bo zašmaguána*, /* zaničevana/⁷⁶
temu bo naklub sturjena,
de se ima sramuat usakikrat.

najpozneje leta 1795 zložil in 1807 objavil Ljutomerčan Leopold Volkmer, pozneje pa sta si jo prilaščala tudi dva njegova učenca - Štefan Modrinjak (*Kmetiški stališ*) in Peter Dajnko (*Kmetiški stan*).⁷⁸ Naša Pesem od kmetuške žlahtnosti ni doživela takšnega odmeva prav zato, ker je ostala malo ali sploh neznana.

Od vseh šestih predstavljenih anonimnih pesnitev je ravno pri slednji najbolj vprašljiv čas njenega nastanka. Če gre pri določanju nastanka drugih za samo nekajletno variiranje, "Kmetuške žlahtnosti" za zdaj ni mogoče postaviti niti v določeno desetletje. Pri dataciji se še najlaže opremo na slogovne značilnosti, nedoslednosti pri veliki začetnici in na uporabo črke "w" za glas "b" v besedi *uwogem*; črko "w", ki je že ko-

⁷⁵ Iz nem nützlich.

⁷⁶ Iz nem. verschmähnen = zametovati, zaničevati.

⁷⁷ Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. II. knjiga, Ljubljana 1979, str. 225-228.*

⁷⁸ Gspan, n. d., str. 424.

nec 18. stoletja vse bolj izginjala iz uporabe, najdemo denimo tudi v vodiški pesmi "od reuneh časou" (*srote vuoge*, nemcizem *Ferwaifs*), znani v dveh prepisih iz časa kmalu po letu 1800.

Po vsebini je pesem o "kmetuški žlahtnosti" nekakšna budnica kmečkega stanu, vendar ne poziv k določenemu programu ali celo h kakšnim mislim, ki bi dišale po "revoluciji" in prekočstvu. Namenjena je tudi drugim - nekmečkim ljudem, nastala pa bi lahko nenazadnje kadarkoli med jožefinsko dobo in zemljiško odvezo 1848. Zgolj ugibati moremo, kateri dogodek, če sploh kateri, je utegnil dati povod njenemu nastanku. Zahteve po večjem upoštevanju in politični vlogi kmeta so se v tem sedemdesetletnem obdobju prvič jasno izrazile ob odpravi nekaterih osovraženih reform po smrti Jožefa II. S Kranjskega je prišlo kar 373 pritožb, pri čemer je ljubljanski odvetnik Jožef Lukman novemu cesarju predložil prošnje in zahteve podložnikov iz 53 gorenjskih občin, da bi bili tudi kmetje zastopani v deželnem zboru. V več spomenicah se je nadalje zavzemal za kmečke interese in jih zagovarjal s protifevdalnimi stališči.⁷⁹ V širšem časovnem razponu okoli leta 1800, ko je bila "Pesem od kmetuške žlahtnosti" najverjetneje sestavljena, podobnih glasov o zapostavljenosti kmečkega življa kajpak ni manjkalo, tako denimo v času Ilirskih provinc, ko je bila v zraku odprava fevdalnih odnosov.

Anonimova "Pesem od kmetuške žlahtnosti" je svojski izraz predstav kmeta, nezadovoljnega s svojim premalo cenjenim položajem, spisana bodisi od duhovnikovega bodisi laikovega peresa. V njej ne manjka ljudskih izrazov, splošno razširjenih nemcizmov ter pesniških okornosti. Če jo primerjamo z najbolj znano "kmečko pesmijo" L. Volkmerja, prav tako hvalnico kmečkemu delu, baje zloženo še pred letom 1789, sicer pa najpozneje 1795, ima "kmetuška žlahtnost" anonimnega avtorja precej močnejšo poanto. Opazne razlike se kažejo v opisovanju kmetovega življenja, saj se naša pesnitev ne ustavlja toliko ob natančnem opisu kmečkega dela in stranskih dejavnosti, ampak se osredotoča na pomen kmečkega stanu, ki je najpomembnejši med stanovni in vleče korenine od svetopisemskih prastaršev. Pesem se vseskozi vrti okoli nedopustnega zasramovanja kmeta, le-ta je opisan zgolj pozitivno, brez napak. Gre za nekakšno mobilizacijsko pesnitev za prebujo kmetove samozave-

sti, na koncu okronano s svarilnim moralnim naukom: pesem je napisana navkljub tistim, ki bi jo zasramovali.

Volkmerjeva pesem je nasprotno bolj uravnotežena, manj stanovsko ekskluzivna ter hkrati v poduk tudi samemu kmetu in ne le drugim stanovom. Razlika z našim Anonimom je očitna že na začetku. Slednji namreč nagovori "vse ljudi", da jim bo pel "od te kmetuške žlahtnosti inu nigo ve urednosti", ki je ni moč dovolj ceniti in preplačati. Volkmer je manj neposreden: "Vsi stani na sveti potrebni nam so." Ko jih našteva, sicer na prvo mesto pred gospodo in meščane postavlja "kmetstvo", nato pa pravi, da prva dva "z misli pustim" in "samo to kmetstvo posebno častim". Medtem ko so Anonimu blizu gesla o enakem izvoru ljudi ne glede na stan ("Kar je na tem svetu ljudi, so od kmeta sem peršli"), je Volkmer bolj zadržan, čeprav tudi sam utemeljuje "potrebnost" kmečkega stanu s Svetim pismom, z Bogom Očetom kot "vinskim gradnikom" in "sejávцем" Jezusom kot "božjim srednikom".

Volkmer je nadalje milejši v vrednostnih sodbah družbene strukture, ki jo na nekaj mestih ošvrkne bolj mimogrede: "O, kaj bi začeli na sveti ludje, či ne blo bi kmeta, ker dela za nje. Vsa druga mojstrija bi bila zanič" in "Vsi mojstri ne delajo telko kak kmet". Neznani verzifikator s Kranjskega gre v ocenjevanju kmetovega pomena dlje, saj kmečkemu stanu pripisuje vzdrževanje celotne družbe: "u usakmu stanu teh ludi duhovni inu dežeuski od kmeta se redijo, živijo", in sicer kot vsesplošno znano dejstvo: "Sej človeka na svetu ni, kateri be na spoznou...".

"Prleški kmet" poleg tega drugače kot "kranjski" ni deležen samo pohvale, temveč v zadnjem delu pesnitve tudi neprikrite graje. Z dušo in telesom bi prišel v nebesa, če teden ne bi imel nedelje, ko si da duška, potem ko je ves teden "greh črtia". Nedeljsko popivanje in kartanje zaslužita Volkmerjev vzdih: "O, da bi le toga pri kmeti ne blo!", vendar pesnik pri opisu drugih slabosti nadaljuje, da so takšni le nekateri in nikakor ne vsi kmetje. V sklepu se vzhodnoštajerski pesnik obrača h kmetu in vsem drugim poslušalcem s pohlevno prošnjo, ki je daleč od prtajene grožnje kranjskega Anonima. Volkmer prosi "lubeznivega kmeta", naj si sam ne dela sramote in naj ne bo nikoli pijan in krivičen, medtem ko ostalim pravi: "Pohlevno te prosim moj zvoleni brat, kdor koli si, pridnega kmeta mej rad." Kranjski verzopisec nasprotno za konec odločno pribije:

⁷⁹ *Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 388*

Upodobitev Pija VII. na letaku "Pejsem od nashiga svetiga Ozheta Piusa tega VII."

"Le-ta pesem je narjena usakmu kmetu k časti," njenim zasmehovalcem pa zapreti, da se "ima sramuat usakikrat".

Neobjava in pozaba pesmi o "kmetuški žlahtnosti" torej ne presenečata, če ji postavimo ob

Pejsem od nashiga svetiga Ozheta Piusa tega VII.

1.

Preteklu je pet lejt
kar nam je biu S. Ozhe vfet
is Rimskiga trona
vfeta je bla njegova Krona.

Pogledal je Bog na njih saderfhaine
inu sprebernit nieh gerdu djanje
ker fe je nemo sadosti sdelu
jeh je štrafal sa njih delu.

⁸⁰ Martin Kuralt, Jutrejna pesem eniga krajnskiga kmeta poletu, v: *Gspan, n. d.*, str. 259-260.

⁸¹ Anton Feliks Dev, Na vesele prihod Piusa VI. rimske papeža v Lublano ta 16 dan sušeca anno 1782, v: *Pisanice*

bok Volkmerjevo "blago priprošnjo", ki je v začetku 19. stoletja (lahko) zagledala luč sveta v poučni knjižici. Nekakšno srednjo pot med kranjskim Anonimom in Volkmerjem je pozneje ubral Martin Kuralt s svojo leta 1823 objavljenno kmečko pesmijo, slavospevom kmetovemu delu in Bogu.⁸⁰

Krog predstavljenih pesnitev kronološko sklepamo z državniško hvalnico prigodniškega značaja, kakor smo ga s pesmijo o smrti Marije Terezije tudi uvedli. Med izbranimi besedili je edino natisnjeno letak z upodobitvijo papeža Pija VII. (1800-1823) in verzifikacijo o njegovi ponovni vrnitvi v Rim po petletnem izgnanstvu (1809-1814). Po vsebini ni le alegorični opis papeževega prihoda v Rim in dobrih želja za prihodnost, temveč hkrati zahvala "božjemu pomočniku", avstrijskemu cesarju Francu I., ki se mu pripisuje papeževa rešitev "vunkej ječe". Štirinajst četve-rovrstičnih kitic, najverjetneje delo duhovnika, ni ravno posrečen izdelek slovenskega umetnega pesništva svoje dobe. S prejšnjimi rokopisnimi verzifikacijami povezujeta slednjo predvsem čas nastanka in anonimno avtorstvo.

Tudi ta pesem kot večina prejšnjih doslej očitno ni bila znana; pogrešamo jo v Simoničevi Slovenski bibliografiji. Sicer pa ne gre za najstarejšo slovensko pesem v čast kakšnemu papežu. Že v gradivu za Pisanice za leti 1782 in 1783 se je namreč znašla veliko pozneje objavljena hvalnica Piju VI. izpod peresa A. F. Deva.⁸¹

Pejsem od našiga svetiga očeta Pijusa tega VII.

1.

Preteklu je pet lejt,
kar nam je biu s/veti/ oče vzet,
iz rimskiga trona
vzeta je bla njegova krona.

/2./

Pogledal je Bog na nj'h* zaderžajne /* Francozov/
inu sprebernit njuh gerdu djanje,
ker se je nemo zadosti zdelu,
jeh je štrafal* za njih delu. /* kaznoval/

od lepeh umetnost. gradivo za 1782 in 1783, faksimile Ljubljana 1977 (*Monumenta litterarum slovenicarum* 14), str. 167-168. - Prim. M. Dolgan, Slovenska muza pred prestolom. *Antologija slovenske slavitne državniške poezije*, Ljubljana 1989, str. 165-166.

3.

Pustu je priti zhes nadloge
sramoto ino drusga vezh,
sa nih gerdu djaine
k'fo odstopili od Boga prezh.

4.

Otli so she letu striti
luzh te vere pogasiti
od Boga se odlozhiti
fveto vero sapustiti.

5.

Bog nam je poslou nadloge
vojska she zhes dvajset leit
na sadne pa she to drugu
k'nam je biu svet Ozhe vset.

6.

Pet leit ta svet Ozhe zhastitli
nash narvikshi gospodar
je biu Franzoski semli skriti
svete Zirkve poglavar.

7.

Oni so tud minili
bit gospodje zelga Svejta
pa kmalo so bli udarjeni
skus tega narvikshiga.

8.

Bog je poslou pomoznika
Franzhiska Zesarja nashiga
nam je reshu vunkej jezhe
Svetiga Ozheta Piusa.

9.

Ludje sa mo na pruti tekli
kader je shou v'sveti Rim
ino oni so kniemu rekli
hvalima mi Boga shnim.

10.

Sdej bo nasha sveta Vera
zvedla bel koker poprei
katir je otu to satreti
ob vso mozh pershou je sdej.

11.

Nash Rimski Zesar zhastitli
poshegnan tud od Boga
sa njega morma moliti
kije premagou puutarja /sic!/.

3.

Pustu je priti čez nadloge,
sramoto inu družga več,
za nih gerdu djajne,
k'so odstopili od Boga preč.

4.

Otli so še le-tu striti:
luč te vere pogasiti,
od Boga se odločiti,
sveto vero zapustiti.

5.

Bog nam je poslou nadloge
vojská že čez dvajset lejt,
nazadne pa še to drugu
k'nam je biu svet oče vzet.

6.

Pet lejt ta svet oče častitli,
naš narvikši gospodar,
je biu /v/ francoski zemli skriti
svete Cerkve poglavar.

7.

Oni so tud minili
bit gospodje celga svejta,
pa kmalo so bli udarjeni
skuz tega narvikšiga.

8.

Bog je poslou pomočnika,
Franciška cesarja našiga,
nam je rešu vunkej ječe
svetiga očeta Pijusa.

9.

Ludje sa mo napruti tekli,
kader je šou v sveti Rim
ino oni so k njemu rekli:
Hvalima mi Boga ž nim.

10.

Zdej bo naša sveta vera
cvedla bel koker poprej,
katir je otu to zatreti,
ob vso moč peršou je zdej.

11.

Naš rimski cesar častitli,
požegnan tud od Boga,
za njega morma moliti,
ki je premagou puntarja*.

/* Napoleona I./

12.

Mi bodimo tedei vefeli
kir smo dozhakali lub mir
Boh dej deb tako shiveli
koker nam Boh sapove.

13.

Sa to pa tud vsélej zhastima
svestu nashiga Boga
njega sapoud vselej dershima
dau nam bo kar prosma ga.

14.

To pa tudi mi skirbimo
de boga hvalma veselj
sa naprej brumno shivimo
de pridemo v ´fveti Rej.

12.

Mi bodimo tedej veseli,
kir smo dočakali lub mir,
Boh dej, de b´ tako živeli,
koker nam Boh zapove.

13.

Zato pa tud vsélej častima
zvestu našiga Boga,
njega zapoud vselej deržima,
dau nam bo, kar prosma ga.

14.

To pa tudi mi skirbimo,
de Boga hvalma veselj,
za naprej brumno* živimo,
da pridemo v sveti rej.

/* pobožno/

Letak sam pove kaj malo o drugih okoliščinah in še največ o času nastanka pesmi. Pij VII. se je po skoraj petih letih neprostovoljnega bivanja v Grenoblu in Savoiji slovesno vrnil v Rim 25. maja 1814, potem ko je dober mesec poprej, 6. aprila, Napoleon I. odstopil s položaja francoskega cesarja. Pesem je bila napisana le malo zatem, kot vse kaže, še preden je moral papež ob Napoleonomi vnovični osvojitvi cesarskega prestola (1815) za kratek čas spet zapustiti Rim. Kot pravi pesnik, je Franc I., "naš rimski cesar častitli ... premagou puntarja", tistega, ki "ob vso moč peršou je zdej", potem ko je hotel zatreti sveto vero.

Neznani pesnik skuša pisati v prestopni rimi, ki mu ne teče najbolj gladko. Po vsej priliki je z dolenjsko-notranjskega govornega območja, o čemer pričajo zlasti besede: *preteklu, lejt, gerdu, zdelu, delu, drugu, svejta, napruti, skuz, zvestu*, vendar pesem podobno kot ona o "kmetuški žlahtnosti" ne skriva nekaterih gorenjskih značilnosti: *nadloge, oni, gospodje, koker*.

Med šestimi predstavljenimi slovenskimi pesnitvami je hvalnica v čast papeža edina z vedrejšo vsebino in zadržano optimističnim pogledom v prihodnost, pozdrav vojaški zmagi in pričakovani verski prenovi. Po dolgotrajnem obdobju "vojská že čez dvajset lejt" (od 1792) si more svet končno oddahniti: "Mi bodimo tedej veseli, kir smo dočakali lub mir". Odpadniki od vere, ki so hoteli "bit gospodje celga svejta", so bili namreč pravično kaznovani. S padcem "puntarja", krivca pravkar minulega zla, naj bi bilo na mah bolje tudi za katoliško vero oziroma

Cerkev: "Zdej bo naša sveta vera cvedla bel koker poprej...", če bo le dovolj poslušnosti Bogu in spoštovanja njegovih zapovedi.

Predstavljeni izbor iz rokopisne zbirke slovenskih besedil Nadškofijskega arhiva Ljubljana nima posebne umetniške, a zato toliko večjo pričevanjsko vrednost. V živem ljudskem, bolj ali manj okornem, vendar mestoma tudi sočnem in metaforičnem jeziku, nazorno opisuje sodobne razmere ter poglede in pričakovanja "konservativnega" dela glasnikov svoje dobe. Delna izjema je pesem o "kmetuški žlahtnosti", ki odraža naprednejše nazore, sicer še vedno v mejah stanovske družbene ureditve. Ob vsej literarni skromnosti daje večjemu delu pesnitev posebno težo dejstvo, da še niso doživele objave, edini dve že znani pesmi pa sta bili v svojem zgodovinskem kontekstu le malo upoštevani.

Zusammenfassung

"Daran ist schuld Joseph der Kaiser, gebe Gott, daß es bald einen anderen gibt..."

(Un)bekannte slowenische Dichtung vom Tod Maria Theresias bis zum Wiener Kongreß zwischen Panegyrikus und gesellschaftspolitischer Kritik

Die im Beitrag vorgestellten älteren slowenischen Gedichte, die sich, aus unterschiedlicher Provenienz stammend, in der Sammlung Historische Niederschriften im Laibacher Erzbischof-

lichen Archiv befinden, können inhaltlich einem breiten Spektrum dichterischer Gattungen zugeordnet werden - von der lobpreisenden staatlichen Poesie bis zu beißenden und satirischen gesellschaftskritischen Versen. Bei den sechs ausgewählten Gedichten verschiedener unbekannter Autoren, die in der Zeit vom Tod Maria Theresias (1780) bis zur Abdankung Napoleons (1814) entstanden, finden sich merkbare Unterschiede in künstlerischer und ästhetischer Hinsicht. Doch könnte man die Mehrheit der Gedichte als Frucht der "Volksdichtung" - anders gesagt des sogenannten "bukovništvo" [von "bukovnik" - Volksschriftsteller ohne Schulbildung] - bezeichnen. Die Autorenschaft kann in den meisten Fällen „konservativ“ orientierten Geistlichen und Ordensgeistlichen zugeschrieben werden. Bisher waren aus späteren Veröffentlichungen nur zwei "antiaufklärerische" satirische Gedichte aus der Zeit um 1790 bekannt, eines davon insbesondere wegen der erstmaligen Verwendung des Wortes "aufgeklärt" in slowenischer Sprache. Die ersten fünf Versifikationen wurden nur in handschriftlicher Form erhalten und verbreitet. Wie auch die jüngste Dichtung, ein gedrucktes Flugblatt, sind alle Gedichte nicht unterschrieben und nur zwei datiert. Dies ist auch nicht verwunderlich, denn vier der Gedichte hätten der Zensur sicher nicht zugesagt. Insbesondere der Autor eines der Gedichte hätte wegen der direkten Kritik an der Person und Politik Kaiser Josephs II. zweifellos große Schwierigkeiten bekommen.

Inhaltlich noch am wenigsten interessant sind zwei Loblieder anlässlich des Todes von Maria Theresia sowie der Rückkehr von Papst Pius VII. nach Rom, die chronologisch an erster bzw. letz-

ter Stelle der sechs hier vorgestellten Dichtungen stehen. Besonders bedeutsam sind zwei inhaltlich sehr ähnliche Gedichte aus der Feder der immer mehr zurückgedrängten Ordensgeistlichen. Das erste, vor 1789 entstandene Gedicht hat eine betont antijosephinische Pointe, das zweite, in den Jahren 1790/91 verfaßt, ist antijansenistisch. Ihre Kritik richtet sich gegen die Neuerungen anlässlich der Vermessungen für den Josephinischen Kataster und gegen Verwaltungsreformen, insbesondere aber gegen die neue kirchliche Ordnung, deren Vertreter jüngere, in "jansenistischem" Geist erzogene Geistliche waren, und als deren Hauptschuldiger Joseph II. galt. Gegen eher allgemeine Plagen, vor allem den Unglauben und die moralische Verderbtheit der Menschen, wandte sich der unbekannt Autor des Liedes, das in seiner Grundform vor 1800 entstand und in den ersten Jahren des 19. Jahrhunderts in seine endgültige Form gebracht wurde. Die Plagen dieser Welt würden demnach aus Frankreich stammen, und zwar sowohl die ideologischen Verwirrungen als auch die reale militärisch-politische Gefahr, gegen die Kaiser Franz II. kämpfte, womit er auch den im zweiten Teil des Gedichts mit Bitterkeit beschriebenen Musterungen junger Burschen Sinn verlieh. "Fortschrittlichere" Töne finden sich im Loblied auf den Edelmut der Bauern, das in den Jahren rund um 1800 entstand. Sein Inhalt ist nicht so sehr die Heroisierung des bäuerlichen Standes als vielmehr eine Kritik an dessen Verhöhnung, mit dem Ziel der moralischen Belehrung aller Menschen. Dem Autor ist auch die Idee von der Gleichheit aller Menschen nicht fremd, die mit der biblischen bäuerlichen Herkunft der gemeinsamen Stammeltern begründet wird.